

OP DEN OMSLAG

Herman Heyenbroek werd in de havenstad Rotterdam, de woonplaats zijner jeugd, gegrepen door het rhythme van den arbeid.

Gedurende een menschenleeftijd, hij is thans 73 jaar, heeft hij in vele landen, in Duitschland, Frankrijk, Engeland, België, gewerkt, ook met opdrachten van Krupp en Le Creusot, aan de vormgeving van het arbeidsproces in de beeldende kunst; in het bijzonder aan dat der grootindustrie. Zijn groote kleurige pastels met laaiende vuren en gespierde werkers met felle koppen zijn genoegzaam bekend.

Bevoegde beoordeelaars mogen over zijn belangwekkendheid als beeldend kunstenaar redetwisten, de eerenaam van schilder van den arbeid heeft hij terecht verworven.

De reproductie op den omslag vertegenwoordigt Heyenbroek voortreffelijk. Het is een afbeelding naar een pastel, welke zich bevindt in het Stedelijk van Abbe-Museum te Eindhoven.

J. W. Peschar.

MR DIRK J. H. W. SPANJAARD

DE KULTUURKAMER ALS BEROEPSSTANDSORGANISATIE

NA DRIE JAREN

Het was geen eenvoudige taak, die op de schouders van de betreffende functionarissen werd gelegd, toen in November 1941 de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied de Verordening afkondigde, waarbij de Nederlandsche Kultuurkamer in het leven werd geroepen. Weliswaar werden in deze Verordening richtlijnen gegeven ten aanzien van doelstelling en opbouw, doch meer dan een aanduiding van het geraamte der te grondvesten instelling kon dit alles uit den aard der zaak niet zijn.

De doelstelling dan is in het kort: het welzijn der kunstenaars; de gegevens voor den opbouw van de organisatie: de President, diens dagelijksche vertegenwoordiger en een zestal Gilden. Verder wordt in de Verordening de mogelijkheid voorzien om de Gilden in Vakgroepen te verdeelen en voorts om door middel van provinciale bureaux een landelijken uitbouw tot stand te brengen. Bovendien kan nog als gegeven worden aangemerkt het voorbeeld van de Reichskulturkammer in Duitschland, doch het behoeft geen betoog, dat dit gegeven niet veel houvast kon bieden: in de eerste plaats immers maken de geografische en quantitatieve verhoudingen een totaal anderen opzet gewenscht; in de tweede plaats had de Reichskulturkammer bij haar oprichting den steun en medewerking van belangrijke groepen van kunstenaars, n.l. van die kringen, welke bij de machtsovername niet afkeerig tegenover het nationaal-socialisme stonden; en in de derde plaats vond de oprichting van de Nederlandsche Kultuurkamer plaats in vollen oorlogstijd, hetgeen reeds terstond allerhande voor organisatie en opbouw nuttige factoren deed wegvallen.

Het is duidelijk dat, om met deze gegevens te komen tot een levend organisme, nog ontbreken: een goede personeelsbezetting, welke, gelijk de bloedsomloop in het menschelijke en dierlijke lichaam, de organen moet activeeren; en bovenal: de geest, van welke het geheele lichaam moet worden doordrongen, wil het niet verstarren tot een dorre organisatie en een doode registratie-machine.

Het heeft geen zin te verhelen, dat ook de Kultuurkamer te kampen heeft gehad met het euvel, dat zich alom heeft gemanifesteerd bij de totstandkoming der nieuwe overheidsinstellingen en publiekrechtelijke lichamen: het tekort aan goede krachten. Was in den aanvang het aanbod van arbeidskrachten waarlijk groot genoeg, de qualiteit kon dikwijls het peil van het redelijke niet bereiken. En wat erger was, in vele gevallen bleek de onbruikbaarheid der nieuwe ambtenaren eerst in de praktijk. Natuurlijk lag het voor de hand na de Meidagen van 1940 juist een kans te geven aan hen die wegens hun politieke overtuiging tot op dat tijdstip van elke staatsfunctie en vaak ook van particuliere betrekkingen waren uitgesloten geweest. En even natuurlijk kon niet verwacht worden, dat al deze nieuwe dragers van het staatsgezag in korten tijd tot volmaakte ambtenaren zouden zijn omgevormd. Maar wanneer aan minimale verwachtingen na redelijken tijd niet beantwoord bleek te worden, dan was het moment onvermijdelijk, waarop den betrokkene te verstaan moest worden gegeven, dat de uitoefening van staatsgezag ten slotte niet blijvend tot onderwerp van experimenten kon worden bestemd.

Er is van de Kultuurkamer veel kwaads gezegd, zij het ook vaak ten onrechte. Doch één ding is onze instelling nooit verweten kunnen worden: dat zij niet steeds radicaal heeft ingegrepen in de personeelsbezetting, wanneer na een behoorlijken tijd van opleiden, afwachten en gadeslaan bleek, dat een bepaalde functionaris niet aan zekere minimum-normen kon voldoen. In dat geval werd hij vervangen, niet zelden tegen het verzoek of de meening van te dezen aanzien min of meer mede-bevoegde instanties in. En ik geloof, dat dit de eenige juiste methode is, en tevens dat alleen de dagelijksche leider van de totale organisatie tot een juist oordeel over deze vraagstukken in staat is.

Overigens brengt een dergelijke personeelspolitiek natuurlijk niet automatisch met zich mede, dat de onvoldoende functionarissen zonder meer op straat worden gezet. In vele gevallen is het mogelijk gebleken om den betrokkenen een anderen, minder omvattenden of minder verantwoordelijken post toe te vertrouwen, in andere gevallen kon bij het zoeken naar een andere positie daadwerkelijke steun worden verleend.

Niet vergeten mag worden, dat de Kultuurkamer een organisatie van vakgenooten is, van welke organisatie zooveel mogelijk elk onderdeel (en zeker de enkelvoudigste onderdeelen, n.l. de Vakgroepen!) geleid en bestuurd dient te worden door vakgenooten, die het volle vertrouwen van hun beroepsgenooten genieten. Dit nu is bij de oprichting van de Kultuurkamer uiteraard een utopie geweest: eenerzijds omdat politieke factoren een afzijdige houding bij groepen van kunstenaars bevorderden, anderzijds omdat de nieuwbenoemde functionarissen nooit zonder meer het vertrouwen konden hebben van beroepsgenooten, die hen wel als kunstenaars hadden leeren kennen, doch omtrent hun leiderscapaciteiten en hun organisatorische en administratieve gaven in het duister tastten.

Het ligt voor de hand, dat in den loop der jaren uit de kunstenaars zelf min of meer automatisch naar voren zullen komen die personen, die in staat zijn als bestuurder in een bepaalden kring op te treden en zich daarbij ook geschraagd weten door het vertrouwen van hun vakgenooten: de zuivere praktijk van het leidersbeginsel dus. Doch zoolang een zoodanige natuurlijke selectie dezer leiders nog niet mogelijk is, zal moeten worden volstaan met een door aanwijzing van bovenaf inzetten van die figuur, wiens antecedenten bepaalde verwachtingen hebben gewekt ten aanzien van zijn capaciteiten en van wien voorts redelijkerwijs kan worden aangenomen, dat hij in staat zal zijn het onontbeerlijke vertrouwen van de volgmanschap te winnen. Dit brengt echter tevens met zich mede, dat er, nadat de functionaris eenmaal benoemd is, een streng toezicht op hem wordt uitgeoefend en er scherp op wordt gelet of hij inderdaad de juiste man op de juiste plaats is; noodzakelijkerwijs geeft dit dan weer aanleiding tot veelvuldige mutaties.

Intusschen kan wel worden vastgesteld, dat er thans een zekere rust is gekomen in de personeelsbezetting der Kultuurkamer. In het algemeen zijn de voornaamste posten nu door bekwame functionarissen bezet, zoodat de toekomst met eenige gerustheid tegemoet kan worden gezien en er van stonde af aan meer aandacht besteed kan worden aan het eigenlijke werk van de Kultuurkamer: de arbeid ten behoeve van de kunstenaars.

Wat den organisatorischen opbouw betreft: inderdaad is de in de Verordening vastgestelde indeeling in zes Gilden in eerste instantie gevolgd, doch het werd gedurende den uitbouw steeds duidelijker, dat op deze wijze de organisatie van het instituut eigenlijk aan den verkeerden kant is aangevangen. Doch over dit punt hieronder meer.

Naast de zes Gilden werden eenige Afdeelingen in het leven geroepen, gedacht als uitvoerende organen, als instrumenten derhalve, van den President (practisch dus van diens dagelijkschen vertegenwoordiger: den Algemeen Bestuurder) bij de uitoefening van zijn leiding gevende functie. Het waren de Afdeeling Juridische Zaken, de Afdeeling Financieele Zaken, de Afdeeling Algemeene Zaken en enkele andere, waarbij als voor deze uiteenzetting niet interessant kan worden voorbijgegaan aan het feit, dat er gedurende den opbouw en den groei der Kultuurkamer nogal eens Afdeelingen zijn opgericht, samengevoegd, opgeheven of van naam veranderd. Hier is immers slechts van belang het feit, dat aan deze Afdeelingen in den aanvang een totaal onjuist karakter is toegekend.

Reeds werd aangestipt, dat zij werden beschouwd als organen van den President, men zou zelfs kunnen stellen: als vertegenwoordigers van den President op een speciaal gebied. Dit bracht met zich mede, dat aan de Afdeelingen, stilzwijgend of uitdrukkelijk met zooveel woorden, bevoegdheden werden toegekend, welke alleen de President of de Algemeen Bestuurder heeft en wel, niet alleen ten aanzien van de overige organisatorische instanties, n.l. de Gilden en Vakgroepen, doch óók (en dat was een veel ernstiger fout) ten aanzien van de leden rechtstreeks. Deze onjuiste opvatting van den aard der Afdeelingen leidde practisch eenerzijds tot een voogdij van de Afdeelingen over de Gilden en Vakgroepen, anderzijds tot een zeer intensief mondeling en schriftelijk verkeer tusschen de ambtenaren dezer Afdeelingen en de leden, met uitschakeling dus van de Gilden en Vakgroepen. De leden voelden zich niet geborgen in hun eigen vakorganisatie, doch kregen integendeel den indruk, dat hun belangen werden behartigd door ambtenaren, zeer goede ambtenaren wellicht, doch als regel zeer weinig ontvankelijk voor de speciale kunstenaarsmentaliteit, die nu eenmaal niet in staat is tot een vruchtbare samenwerking met dorre ambtelijke instanties en in ieder geval zeer wantrouwend staat tegenover alles, wat naar ambtenarij riekt. Het resultaat van de gemaakte fout was een accuut gevaar voor een totale bureaucratie in de kunstenaarswereld! Het behoeft geen betoog, dat daarmede de Kultuurkamer haar eigen doodvonnis zou hebben voltrokken.

Bijtijds is echter ingezien, dat men op den verkeerden weg was en zoo kon het nog gelukken om de wild uitgeschoten loten van den stam te snoeien en weer op de uiste wijze te leiden. Het besef brak baan, dat de functie van de Afdeelingen niet is een leidende, doch een dienende: zij hebben n.l. een drieledige taak:

1°. om de leiding der Kultuurkamer van advies te dienen;

2°. als „Sachbearbeiter" de algemeene juridische, financieele, sociale en soortgelijke problemen in goede banen te leiden;

3°. om de Gilden en Vakgroepen bij te staan in de speciale gevallen, waarin de leden zich met hun moeilijkheden tot hun vakvereeniging wenden.

Het eerste deel van deze taak behoeft geen nadere toelichting. Het tweede deel omvat dus het treffen van

algemeene regelingen ten behoeve van groepen van kunstenaars, b.v. op het gebied van de materiaalvoorziening, de wetgeving, de financiering, de sociale zorg, enz., regelingen derhalve, welke in algemeenen zin tot stand komen door besprekingen of ander contact met de Departementen van Algemeen Bestuur, het Rijkscommissariaat, de Rijksbureaux, het Centrale Distributie Kantoor e.d.; werkzaamheden, welke uit het gezichtspunt van de leden gezien, volkomen achter de schermen worden verricht. Het derde deel van de taak heeft tot inhoud advies en bijstand aan de Gilden en Vakgroepen in de concrete moeilijkheden, waarmede elk lid afzonderlijk zich wendt tot zijn vertrouwensinstantie, de Vakgroep, en wel voor zoover de aan deze vraagstukken verbonden kanten niet zijn van vakkundigen, doch meer van specialistischen, b.v. juridischen, aard. De Afdeelingen worden daarbij derhalve door de Gilden en Vakgroepen ingeschakeld, omdat haar specialistische kennis te kort schiet Doch ook bij de vervulling van dit deel van haar taak is het niet de bedoeling, dat de Afdeelingen ten aanzien van de leden op den voorgrond treden: ook hier behooren zij achter de schermen te werken en de eer aan de Vakgroepen te laten!

Ik ben van oordeel, dat dit de eenige juiste opvatting van de functie der Afdeelingen is: intermediair tusschen de Gilden of Vakgroepen eenerzijds en de overheidsinstanties anderszijds in die gevallen, die een centrale behandeling gewenscht maken, omdat hetzelfde vraagstuk zich bij verschillende Gilden of vakgroepen tegelijk kan voordoen en een afzonderlijk contact van elk dezer onderdeelen met de Overheid tot verwarring en ongewenschte consequenties zou leiden; colleges van bijstand voor de Gilden en Vakgroepen in problemen met een uitgesproken specialistisch karakter; adviesinstanties ten behoeve van de leiding der Kultuurkamer, in welk verband speciaal moet worden gedacht aan de Hoofden dezer Afdeelingen, die dan in hun qualiteit van specialisten op een bepaald gebied, als adviseurs worden geraadpleegd.

Als boven reeds is aangeduid, leek de instelling van de zes Gilden de daad, welke den kultuurwerkers in Nederland een goed functionneerende vakorganisatie zou waarborgen. Naar behoefte zou dan later tot nadere indeeling van het Gilde in Vakgroepen kunnen worden overgegaan. Ook de foutvan dezen gedachtengang werd langzamerhand onderkend. Liep aanvankelijk de interne strijd over de kwestie of de Afdeelingen dan wel de Gilden het belangrijkst waren, later rees de vraag of niet veeleer de Vakgroepen en niet de Gilden primair moesten heeten.

En inderdaad zal dit probleem in laatstbedoelden zin moeten worden opgelost. Niet de Gilden, doch de Vakgroepen zijn de werkelijke kernen der beroepsstandsorganisatie. Zij zijn de vereenigingen van beroepsgenooten, van hen, die hetzelfde of nagenoeg hetzelfde vak beoefenen. Het Gilde daarentegen is veel meer de bundeling van Vakgroepen, de federatie van vakvereenigingen, welke op verwante gebieden werkzaam zijn. Het Gilde is een organisatie-factor met de taak om toezicht uit te oefenen, tegenstrijdige belangen te coördineeren en het geheel der in het Gilde samengevatte Vakgroepen tegenover de leiding der Kultuurkamer te vertegenwoordigen. In de Vakgroep klopt het levende hart van den kunstenaar zelf.

Beschouwt men het vraagstuk van het standpunt van het lid uit (en dat is het eenige juiste criterium!), dan is de Vakgroep de beschermende vakvereeniging, terwijl daarentegen het Gilde hem direct niets heeft te zeggen. De Vakgroep heeft een eigen, direct, belang: de belangenbehartiging der leden. Het Gilde heeft slechts een afgeleid, indirect, belang: het leidt zijn bestaansrecht af van het bestaan der Vakgroepen, van organisatie-vormen dus. En dan is het goed het bekende woord in herinnering te brengen: de organisatie is niets, het volk alles.

Indien men van het bovenstaande doordrongen is en dus beseft, dat de Vakgroep het werkelijke tehuis is der kunstenaars, dan zal ook het gevaar vermeden kunnen worden, dat de Kultuurkamer slechts een papieren organisatie van contribueerende leden wordt. Dan kan aan het instituut leven en geest worden ingeblazen; door het intensieve verkeer immers tusschen de Vakgroep en de leden, met uitschakeling van alle ambtelijke instanties, wordt de Vakgroep inderdaad het eigen apparaat van de vakgenooten en is in staat alle klachten, wenschen, acties en impulsen, kortom al wat leeft onder de beroepsgenooten, in zich op te nemen en al naar gelang van de behoefte te stuwen, te leiden, vorm te geven, te activeeren of op de juiste wijze bij de bevoegde instantie aanhangig te maken, ter waarborging van de grootste kans op het beste resultaat.

Ook het vraagstuk van de gewestelijke organisatie zal vanuit de gezichtshoek van de leden, van de Vakgroep dus, moeten worden opgelost. Voor het moment is dit probleem nog niet actueel, omdat de oorlogsomstandigheden een waarlijk innig contact tusschen de leden in den lande en de gewestelijke bureaux heeft verhinderd. Wel werden er een viertal algemeene steunpunten in het land ingericht, doch men kan moeilijk volhouden, dat zij ook maar bij benadering voldoen aan het beeld van de bureaux, zooals deze zijn gedacht. Zij verrichten ongetwijfeld baanbrekend werk en propageeren de Kultuurkamergedachte in hun gewesten, doch een waarlijk levende cel in de organisatie zijn zij nog niet.

Willen de Gewestelijke Bureaux werkelijk voldoen aan de behoefte en passen in den opzet der Kultuurkamer, zooals ik die heb ontwikkeld, dan zullen ook zij niet moeten worden gezien als een vertegenwoordiging van de leiding der Kultuurkamer of van de Gilden, doch van de Vakgroepen. Evenals de Gilden zijn dus ook de Gewestelijke Bureaux te beschouwen als samenbundelingen van Vakgroepen, n.l. van de verticale (landelijke) vertakking dezer Vakgroepen. In het Bureau worden dus samengevat de belangen van de architecten, de musici, de schilders, de artisten, enz., die in dat gewest leven en werken. Elk dezer groepen kristalliseert zich rondom een eigen kern in dit gewest; de kernen vormen tezamen het Gewestelijk

Bureau onder leiding van den Gewestelijk Bestuurder. In het kader van deze beschouwing moet onbesproken blijven de verhouding en practische wijze van samenwerking tusschen de gewestelijke kernen der schilders, musici, enz. en de centrale Vakgroepen dezer kunstenaars te 's Gravenhage. Wel kan worden vastgesteld, dat de landelijke steunpunten in het algemeen eenerzijds voorbereidend, anderzijds uitvoerend werk zullen moeten verrichten aan de hand van richtlijnen en besluiten, welke door de Vakgroepen in overeenstemming met de leiding van het Gilde en die van de Kultuurkamer zijn uitgegeven.

Het is mijn streven geweest, sedert mij een jaar geleden de waarneming van de dagelijksche leiding der Kultuurkamer werd opgedragen, den in deze beschouwing ontwikkelden gedachtengang in de practijk te verwezenlijken. Natuurlijk moest veel tegenstand worden overwonnen, al kan hieraan onmiddellijk worden toegevoegd, dat daarnaast veel begrip en medewerking werd ondervonden, ook van die ambtenaren, aan wier functies een zeker aureool moest worden ontnomen. Maar het is mijn vaste overtuiging, dat alleen het diep gevoelde besef van de centrale positie der Vakgroepen in het geheel van de organisatie een verder afdwalen op den weg naar ambtenarij en bureaucratie heeft kunnen verhinderen en vóór alles heeft gemaakt, dat de Kultuurkamer zelfs in dezen moeilijken tijd van opbouw en uitbouw tegen de weinig welwillende publieke meening in, onder omstandigheden die daadwerkelijke hulp en bijstand en verwezenlijking van plannen dikwijls practisch onmogelijk maakten, toch langzaam maar zeker de sympathie kon winnen van steeds grootere kringen van kunstenaars.

Nu de Kultuurkamer drie jaren geleden werd ingesteld, leek het mij goed dezen blik in het verleden te werpen en daarbij niet te schromen om gemaakte fouten openlijk toe te geven en te verklaren. Moge het hem, die geroepen zal worden om bij het vijfjarig bestaan van ons instituut een passend woord te schrijven, gegeven zijn te kunnen verklaren, dat de thans ingeslagen weg inderdaad de juiste is gebleken.

EEN REBEL

Ik droomde niet uw droomen,
uw wereld heb ik niet beleden:
gij hebt mijn vleug'len afgesneden
maar lied en droom mij niet ontnomen.

Weet voor het laatst en voorgoed:
ik zal u nooit behooren,
zie, in mijn eigen sporen
druppelt mijn bloed.

Geen nest meer, geen have,
ik wankel en val:
liever dan te toeven in uw dal
met hardvochtigen en braven.

Mijn vleug'len liggen af:
nog zing ik en droom mij geboren
tot eeuwige vlucht boven koren
en kaf.

JACQUES IDSERDA

PROF. DR H. KREKEL

De partijschappen in den wordingstijd der Republiek

De hier volgende beschouwingen sluiten aan bij het verhaal over den Prins van Oranje en het volk (*De Schouw*, Juli en September 1944). Evenals in genoemd opstel een poging werd gedaan, de gebeurtenissen in het kader der algemeen-Europeesche ontwikkeling te plaatsen, zoo trachten wij het zelfde ten aanzien der partijschappen te doen.

I

Het trekken van grenzen tusschen twee tijdperken bevat altoos een element van tasten en onzekerheid, haast zou men zeggen, van willekeur. Wanneer is een gemeenebest nog in wording, en wanneer kan men zeggen, dat het voltooid is? Als dit opstel spreekt over den wordingstijd der republiek, dan is daarbij gedacht aan de periode, die kort vóór den vrede van Munster, namelijk ongeveer in 1630/1635, haar einde vond. Niet die vrede zelf kenmerkte den overgang van den tijd van wording naar die van het voltooid zijn, maar een aantal beslissingen kort te voren, die tezamen dien vrede veroorzaakt hebben. In drieërlei opzicht kan men zeggen, dat die jaren 1630/35 een soort scheidslijn vormen: in sociaal, in economisch, in politiek opzicht.

In *sociaal* opzicht. Want juist in die jaren vond de positie en functie van den regentenstand haar voltooiing. Alle „democratische" neigingen waren onderdrukt. Ook Utrecht, dat nog langen tijd een bolwerk der ouderwetsche, uit de middeleeuwen voortgekomen burgerij was geweest, met neiging tot een op democratische organen steunende corporatieve orde, had reeds een kwart eeuw geleden zich met de overige regentensteden moeten laten gelijkschakelen. De sociale bevestiging en de positie der regenten kwam hierin tot uitdrukking, dat zij voortaan een *gesloten stand* vormden. Dat wil zeggen: men trad de stedelijke bestuurscolleges niet binnen, voordat men gedurende eenige generaties tot de rijke koopmansfamilies behoord en voorts zich door huwelijk met de regeerende geslachten verzwagerd had. De toevoer van versch bloed in de regentenfamilies was dus wel niet geheel verhinderd, maar werd toch binnen zeer nauwe grenzen gehouden.

In *economisch* opzicht. Eveneens in die zelfde periode of eenige jaren daarvoor had de handelspolitiek der republiek voorgoed het karakter gekregen, dat zij sindsdien behouden heeft: de onregelmatige, van de conjunctuur des oorlogs afhangende winsten kwamen op de tweede plaats te staan, en in plaats daarvan kreeg het regelmatig verkeer van goederen en vooral ook het regelmatig verkeer van geld, dus het bankwezen, de overhand. Dit was aanvankelijk anders geweest: een deel der koopmansgeslachten, en zelfs een zeer belangrijk deel, had zich toegelegd op zaken, die met de bijzondere constellatie samenhingen, en dus van kaapvaart en handel op den vijand meer profijt trokken dan van de regelmatige handelsondernemingen op Oostzee en Middellandsche Zee. Ja, de eerste handelsstad des lands, Amsterdam, had langen tijd juist in dit opzicht een eigen lijn gevolgd, een feit, hetwelk de regeerders dezer stad in oppositie had gedreven tegen de vredespolitiek van Oldenbarneveldt en ook hun keuze in het groote conflict, dat de republiek tijdens de godsdiensttwisten van 1618—1619 verscheurde, bepaald had. In de jaren daarna echter kreeg ook in Amsterdam het andere element, de groep, die bij het regelmatig handelsverkeer belang had, de overhand, zoodat in den tijd van 1630/1635 ook deze groote stad zich aan de zijde der voorstanders van een pacifieke afwikkeling der Europeesche geschillen schaarde. Sedert dien had de vredespartij in de kringen der regenten verreweg de overhand.

Deze sociale en economische verstijving der regentenpartij werd weerspiegeld in de *politieke* situatie. Want in diezelfde jaren, waarin men kan zeggen, dat de regenten zich als stand aaneensloten en ook hun belangen onderling in een soort evenwicht hadden weten te brengen, vond ook een concentratie van krachten plaats, die wij zouden kunnen noemen: het ontstaan der anti-stadhouderlijke partij. Het is een term, dien men met eenige soepelheid moet hanteeren: niet zoozeer een bewust opgezette agitatie tegen Frederik Hendrik als wel een algemeen in regentenkringen zich openbarend verzet tegen diens politiek kwam in die jaren tot uitdrukking. Dit verzet was echter reeds zoo duidelijk en overtuigd, dat de Hollandsche regeerders sedert dien welbewust de oorlogspolitiek des stadhouders doorkruist en het land geleidelijk voor het aanvaarden hunner eigen vredespolitiek rijp gemaakt hebben. Het belangrijkste nu in deze ontwikkeling was het volgende. Ook vóór dien tijd stonden in de Republiek voorstanders eener vredespolitiek, welke dan tevens met de bijzondere belangen der regelmatige koopvaardij samenhing, en voorstanders eener oorlogspolitiek, die op haar beurt met de belangen der onregelmatige vaart (dus de kaapvaart in de eerste plaats) verbonden was, tegenover elkander. Maar deze tegenstelling liep in den tijd vóór 1630 vrijwel door alle standen, door alle groepen heen, ja ook Oranje zelf was in dit opzicht verdeeld geweest, want Frederik Hendrik, later voorstander der oorlogspolitiek, had nog in 1609 en in 1618 tot de vredespartij behoord en aldus zich tegen zijn broeder Maurits gekeerd. Dat ook de regenten nog langen tijd over deze quaestie onderling verdeeld waren, zagen wij reeds. Wat de kleine burgerij betreft, van haar, inzooverre zij goed gereformeerd was, kon men in 't algemeen zeggen, dat zij voor een krachtige oorlogspolitiek was, hoewel zij anderzijds in de dingen van staat en economie zich menigmaal door de stedelijke bestuurders liet voorlichten en de belangen der regenten in menig opzicht deelde. Alles bijeengenomen droegen in den wordingstijd der republiek de partijschappen nog het karakter van strijd om bepaalde beginselen en belangen, en waren zij nog niet aan bepaalde standsbelangen verbonden. Het nieuwe nu in de ontwikkeling sinds 1630/35 was, dat sedert dien de politieke keuze (nu in het groot gezien, en uitzonderingsgevallen daargelaten) met de sociale verbondenheid samenviel, ja door het behooren tot een bepaalden stand bepaald werd. De regentenstand vormde voortaan een eigen, afgesloten geheel, die een eigen, van den stadhouder verschillende, in wezen aan zijn streven vijandige politiek voerde; *tegenover* haar echter stond het grootste deel der kleine burgerij, dat wel tijdelijk, zooals b.v. in de jaren 1644/48, en zulks alleen als gevolg van de eigenaardige omstandigheden, de politiek der regenten steunde, maar toch als regel vóór Oranje en tegen de regenten koos.

Het is nu van belang, na te gaan, hoe de partijschappen waren, vóórdat de gang van zaken tot deze verstarring der verhoudingen geleid had; hoe, anders gezegd, in den wordingstijd der republiek de partijen sterker door beginsel en belang dan door hun behooren tot een sociale kategorie gedreven werden, en hoe tenslotte die partijstrijd zelve, door de inwendige logica der gebeurtenissen, tot de latere verstarring geleid heeft, en sedert dien de partijstrijd zich in banen bewoog, die tot het einde toe, dus tot den Franschen tijd, niet meer veranderd zijn. Juist het ontstaan der tegen de Oranjes gerichte partij der regenten vindt zijn verklaring in de geheele er aan voorafgaande ontwikkeling en vormt er tevens de afsluiting van.

De partijschappen, die in den wordingstijd nog een veelheid van mogelijkheden vertoonen, zijn de weerspiegeling van een rijk geschakeerd, spontaan en nog niet tot conventies verstard gemeenschapsleven. Velerlei soorten van tegenstellingen doorkruisten elkander. Er was de zuiver politieke tegenstelling tusschen Willem van Oranje en diens broeder Jan over de organisatie der Republiek, verband houdende met de Nadere Unie van 1579 (de zoo geheeten Unie van Utrecht); er was de godsdienstige tegenstelling tusschen calvinisten en libertijnen, die later tot het theologisch geschil tusschen Gomaristen en Arminianen uitgroeide; er was de militaire tegenstelling over de wijze van oorlogvoering, eerst tusschen Oldenbarneveldt en Leicester, later tusschen Oldenbarneveldt en Maurits; er was het hier boven reeds genoemde commercieele geschil tusschen de verschillende groepen regenten over de vaart op zee en over de methode van werken in de overzeesche gewesten; men had de tegenstelling in de industrie

tusschen bedrijven, die bij de vrachtvaart belang hadden of er mee verbonden waren, en bedrijven, die de overlevering van eeuwen voortzetten en een eigen lijn trokken; er bestond de landelijke verdeeldheid, die de zes overige provincies zich tegen het ééne Holland deed keeren; en dit alles vond zijn weerspiegeling in de sociale spanningen tusschen regenten en kleine luiden, regenten en edelen, groote, opbloeiende steden en kleinere, in verval gerakende steden.

Het doel van dit opstel nu is, aan te toonen, dat al deze tegenstellingen hun diepsten grond vonden in één alles omvattende antithese, die wij voorloopig als die tusschen de „oorlogspartij" en de „vredespartij" zullen aanduiden. Den inhoud dezer termen kan men echter eerst verstaan, indien men al deze geschillen ziet in het grootere kader der Europeesche verhoudingen. Want ook *dit* is voor den wordingstijd der Republiek, in tegenstelling tot de latere periode van haar voltooid-zijn van beteekenis, dat zij, zoolang zij nog niet in starre vormen was vastgegroeid, een veel directer, levender, spontaner contact had met de groote beslissingen in ons werelddeel, dan daarna. Men mag zelfs zeggen, dat het zich distancieeren van dien *Europeeschen* samenhang teneinde geheel in eigen zaken, namelijk het versterken der innerlijke welvaart door middel der groote Commercie, het diepste en beslissendste verschijnsel is geweest, niet alleen voor de Republiek maar ook voor ons land en volk voor alle volgende tijden tot op den huidigen dag.

Overzien wij thans in groote lijnen den gang van zaken in *Europa*.

II

De tijd na ongeveer 1570 verschilt van het voorafgaande tijdperk niet in doelstelling en diepste fundeering, maar wel in de krachten, die het verloop bepalen. In de eerste periode der Reformatie, van 1517 tot ongeveer 1570, zag het er naar uit, als zou de nieuwe leer het aangezicht der voornaamste Europeesche landen gaan bepalen. En wel de nieuwe leer in den vorm, dien Luther en Melanchton haar gegeven hadden. De mannen der renaissance, dragers van het gezag en van de orde der standen, waren de laatsten, om ter wille der Roomsch-clericale heerschappij in het krijt te treden, al stonden zij anderzijds al even vreemd tegenover de orthodox-protestantsche leer. Maar reeds was ook een aanzienlijk deel van den adel voor de reformatie gewonnen. Over de heele linie was de oude kerk in het defensief; slechts met moeite kon zij haar positie in Duitschland en Frankrijk handhaven, terwijl zij in Engeland en de Nederlanden het onderspit dolf. Wel was de met heilig vuur bezielde, door Ignatius van Loyola in modernen geest geleide orde der Jezuïeten reeds bezig een macht in de wereld te worden, maar in die eerste periode kon ook zij niet veel anders doen dan het verworvene verdedigen en mocht zij al blij zijn, althans in Spanje en Italië een vast uitgangspunt voor haar actie te bezitten.

De periode van 1570 tot ongeveer 1635 droeg een ander karakter. Wel was de allen verdeelende tegenstelling niet veranderd; nieuwe leuzen, nieuwe, het geheele aspect veranderende inzichten deden zich niet voor; nog steeds stonden protestanten en roomschen onverzoenlijk tegenover elkander, nog steeds werd tusschen het Rijk der Habsburgers en de overige staten van Europa een strijd om de macht gevoerd. En toch vertoonde die tweede periode der godsdienstoorlogen een ander geestelijk klimaat. Wij zouden het met termen, aan de kunstgeschiedenis ontleend, als de tegenstelling tusschen renaissance eenerzijds, barok en classicisme anderzijds kunnen aanduiden, zoo wij slechts den inwendigen samenhang (in vijandigen of bevrienden zin) met de beginselen der reformatie mede in rekening brengen.

De renaissance was vervuld van die ééne groote ontdekking: de vrijmacht van den mensch. Zij zag de wereld aldus: Er ging een stroom van kracht door het heelal, die de machtige manifestaties aan den hemel, de bewegingen van zon en planeten en sterren op dezelfde wijze omvatte als het kleinste en nietigste in onze eigen omgeving. En te midden dezer openbaring van goddelijke kracht stond de mensch, een wezen van bijzondere structuur, begaafd met het licht der rede, en in dien zin gelijk aan de onzienlijke geesten, de engelen, die den Schepper des Heelals dienden in onstoffelijke heerlijkheid, maar ook gelijk aan het creatuur, het redelooze schepsel hier op aarde; een eenheid van geest en stof, van rede en zinnelijkheid, bestemd om te heerschen over de aardsche dingen krachtens zijn redelijk verstand en verbonden met de goddelijke werkelijkheid, waartoe hij, omdat zij het Rijk der liefde was, eveneens behoorde. Het was de platonische idee van de alles doordringende kosmische liefde, die opnieuw, zooals ook in vroeger eeuwen reeds het geval was geweest, de geesten bezielde, thans echter, nu de mensch in zijn macht en heerlijkheid in het centrum stond, dienende om die menschelijke macht te schragen en te verheerlijken.

Hoe zeer ook de reformatie van deze verheerlijking van het menschelijke, het tegendeel vormde, waar zij immers 's menschen onwaardigheid in het aangezicht van de goddelijke gerechtigheid tot grond van alle beschouwingen over wereld en leven gemaakt had, op één punt raakte zij toch den gedachtencirkel der renaissance: waar de beteekenis van den enkeling te midden van menschenwereld en kosmos in het geding was. Want de reformatie had zich nog veel sterker los gemaakt van de oude middeleeuwsche voorstelling, welke tusschen den afzonderlijken mensch en de goddelijke werkelijkheid een kerkelijk-hiërarchisch apparaat had geplaatst. Wij moeten beiderlei gedachtengang van renaissance en reformatie, de eene welke de vrijmacht van den met de kosmische werkelijkheid verbonden enkeling leerde, de andere, die in de Heilige Schrift het tot ieder onzer gerichte woord Gods zag en daarmede de priesterlijke bemiddeling afwees, — wij moeten dezen gedachtengang niet met den modernen term van „individualisme" aanduiden. Daarvoor was de feitelijke verbondenheid in standen en gemeenschappen nog veel te groot. Eerst anderhalve eeuw later, op het eind der zeventiende eeuw, kwam een gezindheid op, welke het moderne gevoel van individualiteit voorbereidde en inluidde Veeleer waren zoowel renaissance als reformatie met de groote tradities der standen verbonden, ja zij waren ouderwetsch vergeleken bij die stroomingen in de politiek, die het vorstelijk absolutisme bevorderden. Op dit verschijnsel wezen wij reeds in het opstel over Prins Willem. Wat beide dreef, wisten zij zelf, waar het gold de praktische ordening der wereld, niet in duidelijke formules te kleeden. Zoo zeer waren zij vervuld van de totale revolutie, die er lag in de vrijmaking van den enkeling — hoe verschillend dan ook deze vrijmaking was bij de reformatie en bij de renaissance — dat zij de ontzaglijke consequenties daarvan voor het aardsche bestaan in al zijn uitstralingen: politiek, sociaal en economisch, niet konden overzien en bedenken.

In dit centrale feit lag de oorsprong der reactie, welke in de volgende, ongeveer 1570 aanvangende periode, overheerschte. Deze reactie was tweeërlei: een verandering van het geestelijk klimaat, aan te duiden met de termen: barok en classicisme in plaats van renaissance, en contrareformatie tegen reformatie. En een verandering in den politieken strijd, nu iedere partij het probleem der gemeenschap, de wijze van ordening in den staat, niet langer ontloopen kon. Want dat was, als men op de vorige periode terug zag, het resultaat van den strijd geweest: dat noch de reformatie, noch de renaissance aan de voor die wereld vereischte politieke vormen gestalte kon geven. De reformatie heeft niet geleid tot een eigen staatsidee. Noch Luther, noch ook Calvijn zag zich geroepen, een *bepaald* inzicht omtrent den staat te leeren. Zij hielden zich aan de overgeleverde vormen, aan de voorstelling, dat de onderdaan der overheid gehoorzaamheid schuldig was. In dien zin waren beiden antirevolutionair. Maar zij zagen niet de geweldige spanning, die, ondanks hun leer, in het protestantsche kamp heerschte en heerschen moest. De boodschap, die Luther en Calvijn brachten, had, ondanks hun met recht gemeende en met kracht gehandhaafde anti-revolutionaire theorie, een geweldige omwentelende kracht, ook en juist op het terrein der wereldlijke orde. Want de kleine luiden bezaten voortaan in de nieuwe leer der reformatie een adelsbrief voor hun eigenlijke, in diepsten zin door de anderen niet erkend bestaan. Wat de kleine luiden begeerden was niet een orde, waarin zij zouden heerschen, maar waarin zij de plaats zouden bekleeden, die zij in vroeger eeuwen, in de organische volksorde, bekleed hadden. Hun drijven zou men in dezen zin reactionair kunnen noemen, maar het was een zelfde soort reactie als van de arbeiders der negentiende eeuw, die in de machine en in het volgroeide kapitalisme hun vijanden zagen. Het kleine volk begeerde een wereld, waarin zijn werk de waarde behield, die het in de nog betrekkelijk onvoltooide en primitieve maatschappij der late middeleeuwen had gehad. Deze waardeering nu ontving hun werk, ja hun geheele bestaan, door de ontdekking der reformatie, welke het aardsche werk als een dienst in de door God geordende gemeenschap heiligde en het tot een zinrijk iets verhief. Maar juist hierdoor kwam het kleine volk in botsing met de moderne machten van het wordende kapitalisme en den wordenden staat van den absoluten monarch. De reformatoren zelven, Luther in de eerste plaats, konden in deze ontzaglijke sociale spanning niet het verlossende woord spreken.

Tevergeefs weerden zij zich anderzijds tegen den geest der sekten, die ondanks hun duidelijke uitspraken de Kerk der reformatie binnendrong. Wel doorzuurde hij vooral het calvinisme, omdat dit nader bij de stedelijke visie aansloot, maar ook de luthersche gezindheid werd toch, zij het in mindere mate, door het levensgevoel der kleine, sektarisch gezinde luiden bepaald. Daardoor echter werd de reformatie in de periode van haar grootste uitbreiding onmachtig, om het politieke probleem op te lossen. Want met deze gezindheid waren de feiten der groote politiek niet te vatten. Dit feit, en het daarmee verwante verschijnsel, namelijk het nieuwe levensgevoel van barok en classicisme, dat de renaissance verving, waren oorzaak, dat de volgende periode een andere structuur verkreeg. Wij zullen deze thans nader bezien.

(Wordt vervolgd)

DR IR G. A. C. BLOK
ARCHITECT

Het huis Korte Vijverberg 3 te 's Gravenhage Gerestaureerd

Het huis Korte Vijverberg 3 te 's Gravenhage, waarvan de restauratie bij het verschijnen van dit artikel vrijwel voltooid zal zijn — uitgezonderd eenig dan nog ontbrekend beeldhouwwerk — is een van de weinige oude patriciërshuizen in de residentie, dat dan in volle glorie getuigen kan, niet alleen van den welstand van den oorspronkelijken bouwheer, doch bovenal van het groote vakmanschap van den architect, die in de 18e eeuw met de verbouwing en vergrooting van het oorspronkelijk 17e-eeuwsche pand werd belast, zoomede van de vaardigheid van de kunstenaars, die hem bij de uitvoering ter zijde hebben gestaan.

Nadat in 1632 het besluit genomen was, waarbij Akerland en stadhouderstuin [1]) grootendeels tot een plein (het tegenwoordige „Plein") werden bestemd [2]) — terwijl alleen aan de Noordzijde een aaneengesloten blok van vijf perceelen geprojecteerd werd —, meende de Sebastiaansbroederschap der handboogschutters den tijd gekomen om tot de Staten Generaal het verzoek te richten een gedeelte van het haar toebehoorende terrein — n.l. de schietbaan gelegen langs den Korten Vijverberg, welk terrein de handboogschutters bij ordonnantie van keizer Maximiliaan A° 1509 verkregen hadden —, te mogen verkoopen, om uit de opbrengst een nieuw Doelengebouw, ter vervanging van het oude bouwvallige van 1509, te kunnen stichten [3]).

Het verzoek werd ingewilligd. Zoo kwam in 1633 aan de N.O. zijde van den hofvijver een strook grond ter beschikking, groot genoeg om er een vijftal huizen op te bouwen. Het nieuwe Doelengebouw verrees, naar ontwerp van den architect Arend van 's Gravezande, op de plaats van het oude 16e-eeuwsche gebouwtje. De verdere grond kwam in handen van den grondspeculant en solliciteur-militair, Gerrit Maes [4]), van wien Dr Reynier Pauw het derde perceel, vanaf de Doelenstraat, kocht [5]). Gerrit Maes [6]) zelf kwam te wonen in een groot huis (met een toren) op den hoek van de Doelenstraat. Dit huis is thans vervangen door het bankgebow van de Firma Heldring en Pierson.

Omtrent Reynier Pauw licht C. Hansen ons zeer uitvoerig in. Hij vestigde zich in den Haag, omdat hij hier het hooge ambt van President van den Hoogen Raad in Hollant, Zeelant en West-Vrieslant zou gaan bekleeden. In tweede huwelijk was hij in 1631 getrouwd met Sijntje van Ruytenburgh, vrouwe van Ter Horst — vandaar dat Pauw dien heerlijkheidstitel bij zijn naam voerde —, weduwe van Johan van Varlaer. Dit echtpaar liet het huis in zijn oorspronkelijken vorm, dat is o.a. met een verdieping minder dan het nu heeft, bouwen.

De Fonseca zegt in zijn werk „La Haye par un Habitant" (deel II, blz. 25), als hij dit huis bespreekt:

„Il fut construit par la famille de Schuylenburch, ainsi que la maison qu'ils habitent au Groote Vijverberg, qui est bâtie sur le même modèle d'architecture".

De Fonseca is er naast, als hij zegt dat Schuylenburch het huis liet bouwen, maar toch niet geheel, want wel liet Johan van Schuylenburch het omstreeks 1725 belangrijk vergrooten en in den geest van zijn tijd moderniseeren.

Reynier Pauw overleed in 1676. Hierop kwam het huis aan zijn zoon — uit zijn eerste huwelijk met Clara Alewijn, die in 1630 overleden was — Diederick Pauw, welke gehuwd was met de dochter van zijns vaders tweede vrouw, Alida van Varlaer. Zij overleed in 1648. Op 28 Januari 1652 huwde Diederick Pauw met Elisabeth Cats, dochter van Jacob Cats en weduwe van Cornelis Musch.

---

[1]) Zie Verkavelingsplan, 1633, afb. blz. 542.

[2]) Voor de geschiedenis van Akerland, stadhouderstuin en rondeel, zie: Mr J. K. van der Haagen, „Het Plein Huygens en Frederik Hendrik", Die Haghe 1928/1929, en Dr Ir G. A. C. Blok, „De architect Maurits Pietersz. Post en de tuin van het Mauritshuis", Die Haghe 1940.

[3]) W. P. van Stockum, „'s Gravenhage in den loop der tijden", blz. 75, 76 en 77.
Dr H. E. van Gelder, „'s Gravenhage in zeven eeuwen", bladz. 95 en 128.

[4]) C. Hansen, „Het huis van Groen van Prinsterer", een zeer uitvoerige beschrijving in Buiten 1914, bladz. 296 en vlg..

[5]) Vergelijken wij het verkavelingsplan van 1633 met hetgeen er volgens de bewaard gebleven afbeeldingen gebouwd werd, dan schijnt Gerrit Maes voor zijn eigen huis 2 perceelen grond genomen te hebben en staat het Groen van Prinsterer-huis op het, op dit verkavelingsplan als derde perceel (vanaf de Doelenstraat) aangegeven, stuk grond.

[6]) Gerrit Maes had o.a. op het huis van Johan Maurits van Nassau-Siegen een hypotheek van 134 000 Gld., waardoor het Mauritshuis bij den dood van den vorst in 1679 in handen van de erfgenamen van Gerrit Maes kwam (Die Haghe 1901, blz. 160).

Bij den dood van Diederick Pauw, in 1688, kwam het huis aan zijn oudsten zoon Reynier Pauw, ridder, heer van Carnisse en Ter Horst. Deze was ongehuwd, zoodat bij zijn overlijden, in 1693, het huis overging op zijn broeder Joan Pauw, heer van Rijnenburg en Ter Horst.

Toen Diederick Pauw overleed, woonde hij niet meer in het huis op den Korten Vijverberg. Dit blijkt ook uit gegevens gepubliceerd in „Die Haghe 1901", alwaar een beschrijving gegeven wordt van 's Gravenhage omstreeks 1679. Hierin wordt vermeld, dat toen in het huis woonden de erfgenamen van den President Pauw, Heer van Ter Horst [1]).

Joan Pauw verkocht op 1 Juni 1703 het huis voor 25000 Gld. aan Agneta de Graeff, vrouwe van Zuid Polsbroek. Zij huwde 11 December 1703 met den Amsterdamschen regent Mr Jean Baptista de Hochepied. Het is niet waarschijnlijk, dat dit echtpaar het huis bewoond heeft. Op 23 Mei 1709 overleed de Hochepied en op 10 November 1711 werd het huis voor 24000 Gld. verkocht aan Johan van Schuylenburch. Naar Dr Ozinga aangeeft hebben familierelaties hierbij mogelijk een rol gespeeld. Johan van Schuylenburch's reeds in 1708 overleden echtgenoote, Elisabeth de Hochepied, was een nicht van Jean Baptista de Hochepied [2]).

Johan van Schuylenburch was eigenaar vanaf 10 November 1711 tot 4 November 1735. Blijkens de registers over de jaren van 1719 tot 1726 der „Nieuwe getimmerten" [3]) werd de verponding van het huis van den raadsheer Van Schuylenburch aan de oostzijde van den Korten Vijverberg van 75 Gld. op 100 Gld. gebracht, daar „van agter sijn huys met vleugels vergroot" was. Verder werd op 1 Juni 1724 door Gecommitteerde Raden in domeinzaken een request van Van Schuylenburch grootendeels toegestaan, waarbij o.a. het verzoek om aan zijn huis een uitspringend balcon met pilasters te mogen maken. De in het pand aanwezige behangschilderingen zijn gesigneerd en gedateerd D. C. Dalens 1725. Dit alles bevat — afgezien van de stijlcritische-, die er evenzeer op wijzen — voldoende aanwijzingen, dat het 17e-eeuwsche pand tusschen 1719 en 1726 zijn 18e-eeuwsche kleed kreeg.

Na het overlijden van Van Schuylenburch werd het inmiddels dus belangrijk vergroote en verfraaide huis op 4 November 1735 aangekocht door Mr Hendrik van Slingelandt voor 42000 Gld. Weer later (de juiste datum is niet bekend) kwam het in het bezit van Adolf Carel Bentinck tot Nijenhuis. In het begin van de 19e eeuw (1805) werd het door den landsadvocaat Mr J. J. de Kempenaer, schepen van 's Gravenhage, die procuratie had van Adolf Carel Bentinck, verkocht aan Dr Petrus Jacobus Groen van Prinsterer, voor den prijs van 20000 Gld. Deze bewoonde het tot aan zijn dood in 1837, waarna het in 1838 betrokken werd door zijn zoon, den geschiedschrijver en staatsman Mr Guillaume Groen van Prinsterer. Na zijn dood in 1876 bleef zijn weduwe het huis bewonen tot ook zij in 1879 overleed. Op 1 September 1879 werd het daarop door den Staat aangekocht voor 70000 Gld [4]). Twee jaren diende het toen als tijdelijk verblijf van het Departement van Justitie, waarna het den 11den Februari 1882 betrokken werd door de arrondissementsrechtbank. Ten behoeve hiervan werden op de eerste verdieping door het wegbreken van een tusschenmuur twee kamers tot een audiëntiezaal vereenigd. Bij de thans uitgevoerde restauratie is deze muur weer opgetrokken en zoodoende de oorspronkelijke toestand weer hersteld. De rechtbank bleef hier gevestigd tot op het einde van 1901 [5]), waarna er tot in 1913 bureaux van het Departement van Justitie gevestigd bleven. Door verplaatsing van deze bureaux kon nadien het kabinet der Koningin hier gevestigd worden. [6])

Na 1940 is het pand een tweetal jaren in gebruik geweest als officierscasino der Duitsche weermacht, welke het in den aanvang van 1943 vrijgegeven heeft, waarop op 1 Februari 1943 een aanvang met de restauratie- en verdere werkzaamheden kon worden gemaakt.

Zooals gezegd werd het huis in de periode welke valt tusschen de jaren 1719 en 1726 geheel verbouwd, onder leiding van een zeer bekwaam architect, bijgestaan door uitnemende vaklieden.

De veranderingen, zoowel in- als uitwendig, toen aangebracht, zijn wel van zoo ingrijpenden aard geweest, dat van den oorspronkelijken staat weinig meer ongewijzigd behouden bleef. De bewaard gebleven afbeeldingen bieden nauwelijks eenige aanwijzing omtrent den ouden toestand. Uitgaande van het gevelschema kan aan de hand van de weinige gegevens dus slechts een schematisch beeld gemaakt worden van den waarschijnlijken toestand van 1635 tot ± 1725.

Beschouwen wij de hierbij gegeven afbeeldingen (zie blz. 541), dan voert de eerste ons terug naar den tijd, toen het terrein langs den Korten Vijverberg nog in gebruik was van de confrerie van St Sebastiaen. Wij zien het oude Doelengebouwtje en de schietbaan, het bekende ministerstorentje en het rondeel, waar na 1633 het Mauritshuis werd opgetrokken.

De afbeelding op blz. 542 geeft het verkavelingsplan van 1633 weer. De plaats van het Mauritshuis is hierop reeds aangegeven.

Vergelijken wij de bebouwing, zooals deze tenslotte tot stand kwam — deze is weergegeven op een teekening, aanwezig in de verzameling van het gemeentearchief te 's Gravenhage, zie blz. 541, — met de perceelen bouwgrond aangegeven op het verkavelingsplan, dan blijkt het huis (met toren) van Gerrit Maes wel dubbel zoo groot

[1]) Johanna Berk, „Een wandeling door 's Gravenhage". Volgens deze beschrijving woonden er vanaf het Doelengebouw: o.a. de Kapitein van Nispen, de bewindhebber der Oost-Indische Compagnie Ten Hoven, de President Fagel, de Commis de Graeff, de erfgenamen van den President Pauw en de weduwe van Gerrit Maes.

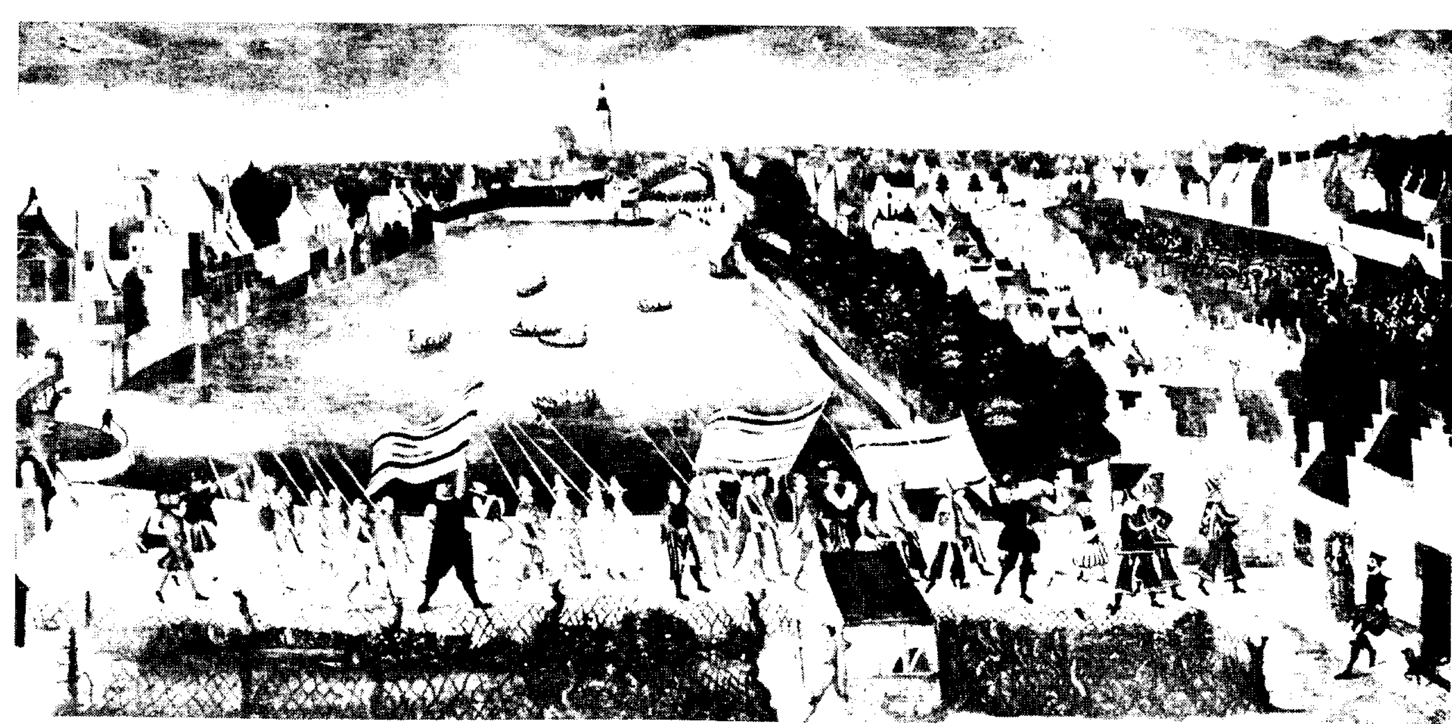
[2]) Dr M. D. Ozinga, „Daniel Marot", bladz. 150—153. Verschillende gegevens werden door mij aan dit werk ontleend.

[3]) Gemeentearchief 's Gravenhage, Societeit No. 4, 1e en 2e cohier van nieuw getimmer en melioratien.

[4]) C. H. Peters, „De landsgebouwen te 's Gravenhage", 1891, blz. 133—136.

[5]) „Die Haghe 1905", noot onderaan blz. 5.

[6]) „Die Haghe 1924", blz. 57.

VIJVER EN KORTE VIJVERBERG OMSTREEKS 1595, VAN EEN ONBEKEND MEESTER, GEMEENTEARCHIEF 'S GRAVENHAGE

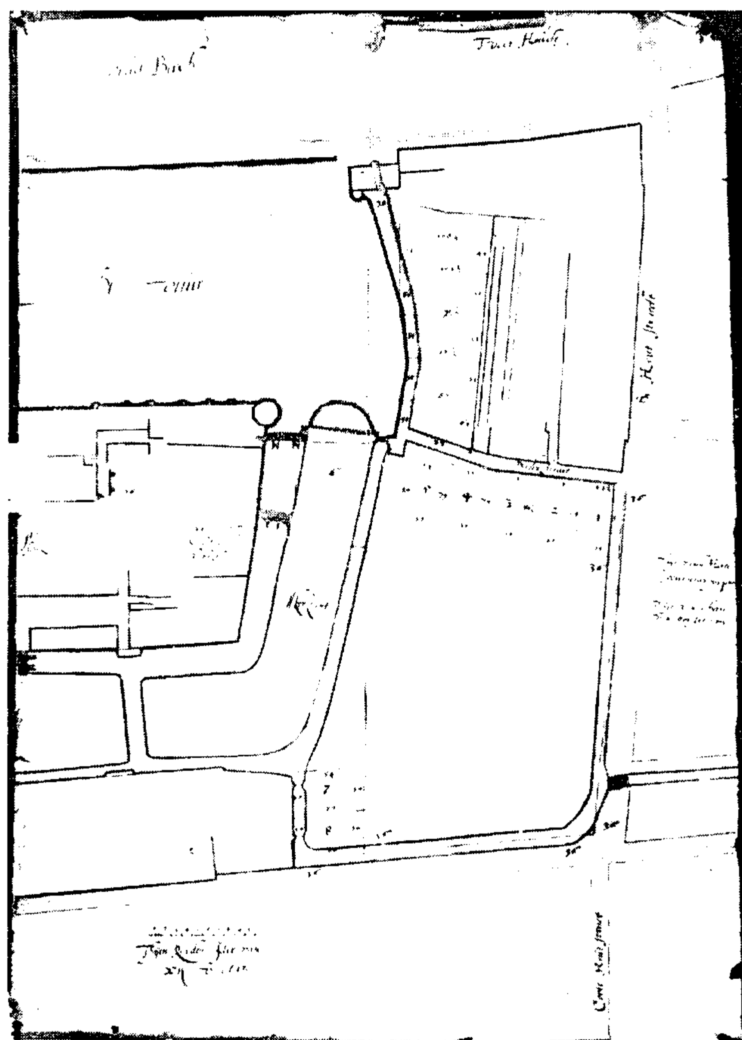
KORTE VIJVERBERG TUSSCHEN 1635 EN 1725, VAN EEN ONBEKEND MEESTER, GEMEENTEARCHIEF 'S GRAVENHAGE

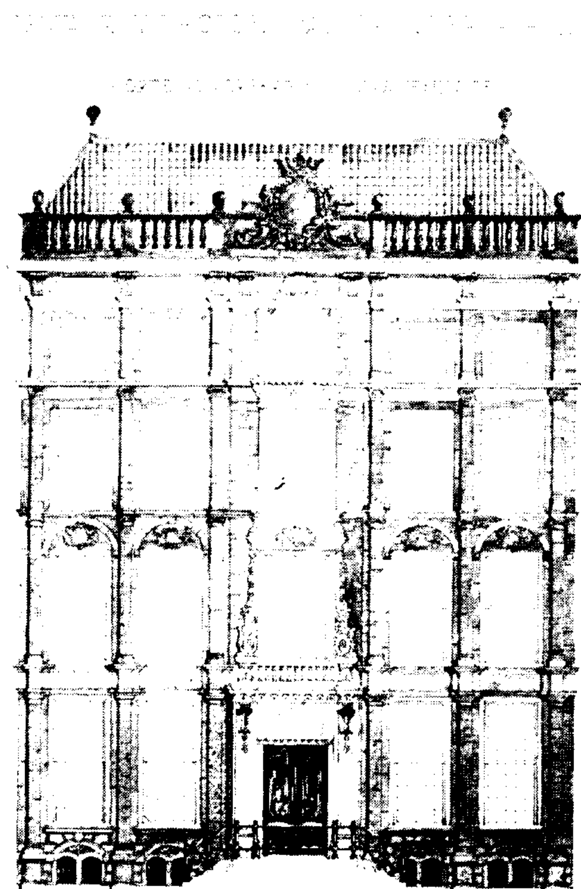
J. C. K. KLINKENBERG (1852—1924) DE KORTE VIJVERBERG (FOTO'S VAN OJEN)

J. F. VALOIS GEZICHT OP HET MAURITSHUIS VANAF DEN LANGEN VIJVERBERG (FOTO VAN OJEN)

VERKAVELINGSPLAN 1633, RIJKSARCHIEF (FOTO VAN OJEN)

DR IR G. A. C. BLOK: RESTAURATIE-TEEKENING VAN HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3 (FOTO VAN OJEN)

als de andere. Hierdoor kreeg ook dit huis nog voor een groot deel uitzicht over den Hofvijver. Het torentje zal het in het stadsbeeld zeker uitstekend hebben gedaan.

DE VOORGEVEL

Naast het huis van Gerrit Maes, en dus gebouwd op het derde perceel grond, is dan het huis Korte Vijverberg 3. Voor zoover dit op deze afbeelding zichtbaar is, onderscheidt het zich niet van de overige. Het heeft op een natuursteenen sokkel (de kelderverdieping) een bel-etage met daarboven nog een tweetal verdiepingen, alle uitgevoerd in baksteen. Helaas worden op deze teekening de bovenverdiepingen door de eveneens aangegeven boombeplanting van den Korten Vijverberg vrijwel geheel aan het oog onttrokken, zoodat de verdiepinghoogte niet te bepalen is. Zeer duidelijk blijkt evenwel dat het huis zeker niet hooger, eerder lager was dan de belendende huizen.

De kelderingang was geheel links. Bij de thans beëindigde herstelwerkzaamheden werd het bovenstuk van deze kelderdeur nog achter de natuursteenen vulling van den ontlastboog gevonden. De hoofdingang, met waarschijnlijk natuursteenen omlijsting in den vorm van een poortje, werd bereikt via een bordes met dubbelen trapopgang. Boven den hoofdingang was een bovenlicht, terwijl de verdere raamopeningen voorzien waren van kruiskozijnen. Geheel een beeld zooals dat in den overgang van renaissance naar klassicisme veelvuldig voorkwam.

Volgens het „Nieuwe getimmerte" 1719—1726 (fol. 347v.), Corte Vijverbergh oost, werd de verponding van het huis van den raadsheer van Schuylenburg „voor sijn verbeteringe van agteren in het vergroote en van vooren in het verhogen" van 75,— Gld. op 100,— Gld. gebracht.

Bezien wij nu een afbeelding van het huis van na 1725, dus na de verbouwing, — nemen wij hiervoor het zeer minitieus geteekende „Gezicht op het Mauritshuis vanaf de Lange Vijverberg", door J. F. Valois (1778—1853), (afb. blz. 542) — dan blijkt inderdaad dat het huis minstens met een geheele verdieping verhoogd werd. Wij weten niet of de tweede verdieping boven de bel-etage, dus de oorspronkelijk bovenste verdieping, steeds deze hoogte heeft gehad, — de gootlijst moet dan oorspronkelijk reeds hooger geweest zijn dan die van het huis van Gerrit Maes, hetgeen in strijd zou zijn met de tweede afbeelding op blz. 541 —, doch het thans zeer goed geproportioneerde pilasterschema wijst hier wel op. De schilderij die J. C. K. Klinkenberg (1852—1924) van den Korten Vijverberg maakte (zie afb. blz. 541), geeft een zelfde verhouding weer. Ook het verschil in kleur tusschen de steen van de bovenste verdieping en die van de verder aan den voorgevel toegepaste baksteen, duidt erop, dat genoemde verhooging zich bepaalde tot deze verdieping en de haar bekronende balustrade.

Het dak schijnt minder hoog dan het oorspronkelijke terwijl voor verschillende onderdeelen der kapconstructie, — die niet mooi is —, oud, reeds eerder gebruikt hout werd toegepast.

Dan is ons uit de archivalische gegevens bekend, dat de pilasters, die den hoofdingang flankeeren, met het daarop rustende balcon werden aangebracht gelijk met de bovenste verdieping.

De accentueering van de middentravee door binding van hoofdingang met balcon en daarboven gelegen vensters, — hier tenslotte eindigend in een centraal bekronend motief, het familiewapen, in de balustrade (afb. blz. 552) —, deze accentueering zoo typisch voor den Lodewijk XIV stijl, gaf tenslotte de voorgevel een geheel ander aanzien.

Van zeer grooten invloed was hierop ook het vervangen van de 17e-eeuwsche kruiskozijnen met luiken door ramen met 18e-eeuwsche roedenverdeeling.

De 19e-eeuw veranderde ook deze raamindeeling weer en paste belangrijk grootere ruiten toe.

Het bordes werd in den geest van den tijd gewijzigd. Waarschijnlijk lag het oorspronkelijke bordes — dat in zandsteen uitgevoerd geweest zal zijn evenals de verdere natuursteenen sokkel — ook hooger boven de straat en was in den loop der jaren het straatpeil omhoog gebracht.

De kelderingang werd in het nieuwe — nu in hardsteen uitgevoerde — bordes opgenomen, terwijl de oorspronkelijke kelderingang kwam te vervallen en in aansluiting op de reeds bestaande raamopeningen in den kelderverdieping werd opgelost.

Behouden bleef het renaissance-schema van opeenvolgende pilasters met toscaansch, ionisch- en composiet kapiteel. Ook het fijn-geprofileerde horizontale natuursteenen lijstwerk en de natuursteenen ontlastbogen boven de ramen van de eerste verdieping mogen wij zeker rekenen van den oorspronkelijken bouw te stammen.

Merkwaardig zijn ook de, als het ware los op den muur gehechte vullingen der boogvelden met hun zoo grillige contouren.

De wensch tot behoud van het pilaster-schema met ontlastbogen en beeldhouwwerk kan de reden ervan geweest zijn, dat zooveel gespaard bleef. Hooge borstweringen als op de tweede verdieping waren in de 18e eeuw niet gebruikelijk.

Uitgaande van hetgeen behouden bleef en wegdenkende hetgeen wij zeker weten dat in de 18e eeuw werd toegevoegd of gewijzigd, is het mogelijk ons een beeld te vormen van den voorgevel zooals deze er bij benadering uitgezien zal hebben. Te bemerken is nog, dat de middentravee belangrijk breeder is dan de overige traveeën, terwijl ons omtrent den oorspronkelijken toestand hiervan geen authentieke gegevens ter beschikking staan. Een dubbele pilaster — zooals deze bij de op blz. 542 afgebeelde schetsmatige reconstructie werd toegepast — zou deze travee weer organisch in het geheele gevelschema opnemen en toch den hoofdingang op bescheiden wijze accentueeren. Het raam op de eerste verdieping zal, in overeenstemming met de andere ramen op deze verdieping afge-

sloten geweest zijn door een natuursteenen ontlastboog, terwijl een forsche kroonlijst de algeheele afsluiting van den gevel gevormd zal hebben.

Komen wij nu tot de overeenstemming, die volgens de mededeeling van de Fonseca bestaat tusschen de architectuur van het huis Korte Vijverberg 3 en die van het huis Lange Vijverberg 8, hetwelk in opdracht van Cornelis van Schuylenburch (1715) gebouwd werd naar ontwerp van den architect Daniel Marot. In het archief van de familie van Schuylenburch van Bommenede bleef de ontwerpteekening van den voorgevel bewaard. Dr Ozinga publiceerde haar in zijn reeds eerder genoemd werk over Daniël Marot. In deze zeer uitvoerige studie komt hij, bij een vergelijking der beide gevels, tot de volgende slotsom: „Het was niet juist te zeggen, dat de beide (gevels) op één ontwerp teruggaan en dus gelijkwaardige varianten van één grondidee zouden kunnen zijn; in aanmerking genomen de verschillen welke de handhaving in dit geval van het bestaande gevellichaam en de verhooging met een derde verdieping noodzakelijkerwijs medebracht. De verhouding tusschen de ingangspartijen van Lange Vijverberg 8 en Korte Vijverberg 3 is integendeel te karakteriseeren als frissche inspiratie tegenover vergroofde navolging."

Juist het ook door Dr Ozinga aangehaalde feit, dat de architect, die belast werd met de verbouwing en moderniseering van het pand Korte Vijverberg 3, gebonden was aan een bestaand gevellichaam, verlevendigd door zeer karakteristieke details, maakte de opgaaf niet eenvoudig. Het is over het algemeen voor den kunstenaar gemakkelijker, volkomen vrij, zelfstandig te kunnen scheppen, dan — met als uitgangspunt een uitgesproken schema als het onderhavige — een nieuwe creatie te geven die beantwoordt aan den geest des tijds en toch het bestaande naar mogelijkheid behoudt.

Bezien wij het zoo, en naar mij bij een onderhoud met Dr Ozinga bleek, is dit thans ook zijn standpunt, dan pleit de oplossing zooals deze tot stand kwam in hooge mate voor het talent van den betreffenden architect.

Het mag inderdaad waar zijn, dat het hier toegepaste beeldhouwwerk grover is, dan dat aan de positief op Marot's naam staande werken, doch wij mogen niet uit het oog verliezen, dat hier reeds beeldhouwwerk aanwezig was. Zoo noemt Dr Ozinga als van Marot's details afwijkend: de bewogen omtreklijn der bladschelp boven het venster der eerste verdieping. Daartegenover is te stellen: hoe juist was het van den architect gezien om deze bladschelp een haast even grillige omtreklijn te geven als de zich op gelijke hoogte in den gevel bevindende natuursteenen boogvullingen (vgl. afb. blz. 551).

Zouden er, naar aanleiding van de bij deze verbouwing tot stand gekomen werkzaamheden, verdere aanwijzingen zijn die een toeschrijven aan Marot kunnen rechtvaardigen, dan kan na hetgeen hierboven uiteengezet werd, de gevelarchitectuur, — voor zoover 18e-eeuwsch — moeilijk als bezwarend worden aangevoerd. Dat er zeer wel aanwijzingen zijn, die bij nadere beschouwing hiertoe aanleiding geven, moge reeds blijken uit hetgeen Dr Ozinga zegt, als hij de interieurs van het huis Korte Vijverberg 3 behandelt, te weten: „Er bestaat geen tegenstelling tusschen de behandeling van het uit- en inwendige, zooals bij het huis van Cornelis van Schuylenburch", en vervolgens: „Herhaalde malen nadert het stucwerk van gangwanden of plafonds, of de behandeling van een schoorsteen, zooals de prachtig uitgevoerde in de kamer met de geschilderde behangsels, in die mate Marot's manier, dat men zich afvraagt of hij wellicht de ontwerper was."

Verderop in zijn betoog meende de schrijver dan weliswaar toch Marot weer niet als de ontwerper te mogen zien, doch hieruit sprak reeds een zekere twijfel, die bij verdere studie, naar hij mij mededeelde, ook dezen, bij uitstek deskundige, in de meening heeft versterkt hier wel degelijk met een werk van Marot te doen te hebben.

Aan den voorgevel vonden in den loop der jaren na 1726 geen belangrijke wijzigingen plaats. Zooals reeds opgemerkt, werd de raamindeeling in 19e-eeuwschen geest gewijzigd, waardoor het uiterlijk leed. Dit was, aan de hand van de zeer nauwkeurige gegevens op het schilderij van Valois, betrekkelijk eenvoudig te herstellen, zoodat de voorgevel thans weer zijn bijna 700 ruitjes terug heeft.

Daar de dienstingang onder het bordes om verschillende redenen niet gewenscht werd geacht — o.a. de voor het voetgangersverkeer hinderlijke treden van de keldertrap in de ter plaatse toch reeds zeer smalle stoep — werd deze ingang, in aansluiting op het bestaande werk, dichtgemaakt. In de kelderruimte zelf bleven de treden van deze keldertrap, hoewel nu overbodig, gespaard. Daar de voorruimte onder het bordes nauwelijks voor gebruik in aanmerking komt, konden deze getuigen van een vroegeren toestand zonder eenig bezwaar gehandhaafd blijven.

Het natuursteenwerk werd, voor zoover mogelijk, hersteld. Vooral de bekronende balustrade, die in slechten staat verkeerde, werd nagezien en versterkt. Het ware gewenscht geweest de zeer gehavende pilasters ter weerszijde van de voordeur te vernieuwen, maar door de oorlogsomstandigheden was zulks niet mogelijk, daar de benoodigde natuursteen niet in voldoende lengte voorradig was.

Ook het buiten-verfwerk zou in normale omstandigheden waarschijnlijk anders uitgevoerd zijn, doch dit is na den oorlog met weinig moeite te herzien. Door het handhaven der bestaande kleuren is ook het sterke contrast tusschen natuursteen en verfwerk blijven bestaan, hetgeen de eenheid der middenpartij schaadt. Wij mogen aannemen, dat de voordeur oorspronkelijk niet blank, doch geverfd is geweest, en wel standgroen.

De ontsierende draden van de bliksemafleiders, bevestigd op een tweetal pilasters, werden minder opvallend aan de uiteinden der gevel aangebracht (zie afb. blz. 552).

(Slot volgt)

PROF. DR JAN DE VRIES

VERTALEN

II

Wij spraken tot dusver alleen over het gewone, men zou kunnen zeggen het praktische vertalen. Daarmede beoogt men een onmiddellijk nut: het verspreiden van kennis of van ontspanningsliteratuur. In het laatste geval mengt zich echter met dat nut ook nog een andere overweging: men kan een boek vertalen, omdat men het mooi vindt. En aangezien het mooie van een literair werk niet alleen gelegen is in zijn boeienden inhoud, maar ook en vooral in de wijze, waarop deze door den schrijver werd medegedeeld, zoo ziet de vertaler zich voor een andere taak gesteld: mooi proza, dat in een vreemde taal gedacht en geschreven is, over te zetten in een Nederlandsch, dat den lezer iets van de oorspronkelijke schoonheid doet ervaren.

Dan eerst zal men beseffen, dat een taal nog heel wat anders is dan een verzameling van woorden. Er zijn voorbeelden, dat inderdaad een taal daartoe vernederd wordt. Toen Engelsche slavenhandelaars en koopvaarders zich verstaanbaar moesten maken aan de inboorlingen der door hen bezochte kusten, wierpen zij allen ballast van hun taal overboord en gebruikten een vereenvoudigd Engelsch, waarin de woorden tot op den stamvorm verminkt en alle grammatikale bijzonderheden verwaarloosd werden. Zulk een Pidgin-English is als het taalgestamel, waarmede de moeder het nog niet sprekend kind tracht te bereiken. Zulk een opzettelijk vereenvoudigde taal, zulk een lingua franca is niet anders dan een taalrudiment, wanneer men ze vergelijkt met die hoogontwikkelde en fijnbewerktuigde uitdrukkingsvormen van echte talen.

Het is een zeer oppervlakkig oordeel, dat een taal slechts beschouwt als een vernuftig ingericht woordenboek. Wij kunnen aan het Engelsch opmerken, hoe bedriegelijk soms het uiterlijk is. Van lastige verbuigingssystemen, zooals die de klassieke talen bezitten en het Duitsch die tot op zekere hoogte nog bewaard heeft, is nauwelijks een spoor te bekennen. In dit opzicht is het tot pasmunt afgesleten Engelsch een wellust voor de nuttigheidsapostels en voor de kinderlijken van geest. Maar hoe vergist men zich, als men daarom het Engelsch gemakkelijk noemt. Het schijnbare gemak wreekt zich door een uiterst ingewikkeld idioom. Want er kunnen regels gevonden worden voor de moeilijkste verbuigingen, zij ontbreken voor de fijnheden der woordschikking. Hier beslist alleen het taalgevoel, onfeilbaar aanwezig bij den landgenoot, haast onbereikbaar voor den vreemdeling. De taal is niet alleen wat op het papier geschreven staat, maar niet minder wat als onuitgesproken verbinding tusschen de woorden verondersteld wordt. Men vergeet zoo licht, dat het hoorbare en zichtbare deel van de taal niet voldoende is, om de bedoeling van den spreker uit te drukken. Er geschieden dagelijks wonderen, die ons niet meer verbazen, omdat ze dagelijks plaats hebben. Een zinnetje als „De man gaf de hond een stuk brood" is zulk een wonder. De spreker begint een voorstelling op te roepen; allereerst van een man die geeft. Dan volgt „de hond" (of, wat op hetzelfde neer komt, in geschreven taal „den hond") en wij staan plotseling op een tweesprong van den gedachtengang. In welke verhouding staat de hond tot dien man? Taalkundig uitgedrukt: is hier sprake van een lijdend of van een meewerkend voorwerp? Wij weten het niet en kunnen het nog niet weten; maar wij moeten beide mogelijkheden openhouden: het kan immers zijn dat de zin afloopt, zooals wij dien hierboven neerschreven, maar het had ook kunnen worden tot: „De man gaf de hond aan zijn vriend."

Wat bepaalt nu de functie van de woorden „de hond". Het Duitsch zou met „den Hund" of „dem Hund" van het begin af geen twijfel hebben overgelaten. Het Nederlandsch kent die formeele grammatikale middelen niet meer. Wij moeten uit de legpuzzle van zulk een zin de waarschijnlijke betrekking tusschen zijn deelen zien op te maken en hebben daarbij als eenigen wegwijzer — behalve ons gezond verstand — de volgorde waarin de woorden staan. Het is niet minder deze rangschikking, die ons veroorlooft een onderscheid te maken tusschen den man, die niet heelemaal en den ander, die heelemaal niet schuldig is. Dat zijn even zoovele subtiliteiten van het taalgebruik, die voor den taalgenoot nauwelijks meer bewust worden, omdat ze tot het wezen der taal zelf behooren, maar die de vreemdeling slechts na zorgvuldige oefening zich eigen maken kan.

Maar de taal heeft nog heel wat meer middelen, om zich in onze ziel te nestelen. Ik sprak reeds van de rangschikking der woorden, die vaak dienen om ons de intiemste bedoelingen van den schrijver te doen raden. Maar er is nog zooveel meer. Daar is allereerst het accent, waarmede wij bij het spreken wonderen kunnen doen, maar dat wij ook in geschreven proza niet mogen verwaarloozen. Een zeer bekend leesboek voor het Middelbaar

Onderwijs begint met een oefening, waarbij de leerlingen moeten aangeven, hoeveel verschillende beteekenissen het gedrukte zinnetje „Houd jij van snoek met pieterseliesaus?" kan hebben door het telkens anders leggen van den klemtoon. Het geldt ook hier een vertalen, waardoor de eigenlijke bedoeling van den spreker komt bloot te liggen. Wat de Franschman in een uitdrukking als „C'est lui qui a fait celà" duidelijk zichtbaar maakt, dat moeten wij uit de mededeeling „Hij heeft het gedaan" raden.

Hoe kunnen wij dat raden, terwijl het toch formeel niet uitgedrukt wordt? Van groot belang is natuurlijk de omgeving, waarin de zin staat. Hij komt in een bepaalden samenhang voor, vormt een onderdeel van een aaneengeschakeld verloop, ontvangt daarom zijn eigenlijke beteekenis uit de situatie, waarin hij zijn rol speelt. Hier moet de intuïtie van den lezer hem aan de juiste oplossing helpen; hij moet zich in die situatie hebben ingeleefd. Soms kan ons de woordschikking een vingerwijzing geven. Naast het kleurlooze „Ik ga morgen naar Utrecht", verraden ons zinnen als „Morgen ga ik naar Utrecht" of „Naar Utrecht ga ik morgen" geheel andere gespreksamenhangen. Daarom is elke geschreven tekst een doode hieroglyfenreeks, waaraan de lezer het versteende leven moet weten terug te geven.

Een schrijver heeft zoo ontelbaar veel middelen, om mee te deelen, wat er in zijn ziel omgaat. Zou Flaubert dagen lang zijn zinnen hebben geproefd en herproefd, ze hardop voor zichzelf hebben voorgedragen, ze hebben herschikt en herschreven, als het hem alleen te doen geweest was om de juiste en duidelijke uitdrukking van zijn gedachten? Hij verlangde meer, want de taal was hem niet alleen een instrument van het verstand, maar vooral een der fijnste organen van het gevoel. Er zong een wereld van muziek door de taal, waarvan hij den toon wilde opvangen en vasthouden. En gelijk de muziek in oneindige schakeering zich bewegen kan tusschen den erbarmelijksten straatdeun en de heerlijkste fuga van Bach, zoo omvat ook de taal het ruige scheldgesprek der achterbuurten en de smeltendste klacht van liefdesmart.

De betoovering van het woord ligt in zijn klank, maar niet minder in zijn rhythme. Reeds de oudheid wist de waarde van deze elementen om het hart van den hoorder te ontroeren en zij heeft een oratorisch proza ontwikkeld, dat in verfijnde kunst zelden geëvenaard werd. Maar het was een kunst, die geleerd kon worden; als de ziel van den spreker dor en onbewogen was, konden rhetorische kunstgrepen aan zijn bloedelooze woorden een schoonen schijn geven. Maar wie den harteklop van den bewogen mensch uit het geschreven woord wil hooren klinken, die leze het proza van Van Deyssel of Van Looy. De ware schrijver is verliefd op het woord, dat hij in zijn ziel gekoesterd heeft. Het diepste, het onuitspreekbare van zijn gevoel heeft hij toch in klank en rhythme kunnen uitstorten. Wie zal hem kunnen verstaan, als hij niet den toegang tot het taalmysterie kent?

Wie daaraan denkt, zal de juistheid inzien van het woord, dat Von Humboldt eens heeft uitgesproken: Vertalen is een poging, het onmogelijke op te lossen. Een ware quadratuur van den cirkel, waarbij elke nog zoo nauwkeurige bewerking een onherleidbare rest moet overlaten. Want hoe zou men den rijkdom aan klank en rhythme, die een kunstenaar over zijn taak heeft uitgestort, in een andere taal kunnen weergeven! Elk kunstwerk, dat met woorden en klanken geschapen is, is een wonder, het is als zoodanig onherhaalbaar; te benaderen slechts door een ziel, die ook door de Muze geïnspireerd werd. Maar het zal in dit geval een ander, een nieuw kunstwerk worden, omdat elke taal haar eigen uitdrukkingsmogelijkheden bezit, die niet nagebootst kunnen worden. Een sieraad der Germaansche talen is het stafrijm, dat uit hun wezen zelf is voortgekomen: als het accent op den eersten lettergreep valt, moet deze ook de rijmdrager zijn. Dat is in de Romaansche talen anders: hier maakt het sierlijk evenwicht van het deinende accent de klinkers tot de hoogtepunten van het gesproken woord. Hoe zal men ooit de stroeve stugheid van een strakgespannen Germaanschen zin kunnen weergeven in een taal, die de klanken laat wiegen in een melodieuze glijding van zacht gezongen accoorden.

Libro tradotto libro corotto zucht de kunstenaar, die zijn eigen schepping door vreemde hand ontluisterd ziet.... Is niet die zinswending, die hij na lang zoeken en tasten gevonden heeft, omdat zij zoo aan gedachte en gevoel het zuiverst uitdrukking gaf door een bijzonderen val van rhythme of rijzing van toon, is niet zulk een met zorg gekozen zegswijze onder de onachtzame hand van den vertaler gebroken en vernield? De vlinder, waarvan de vleugels door ruwe aanraking hun schemer van goud verloren hebben, is wel nog een vliegend insect, maar niet het liefelijke wonder, dat onzen blik gevangen houdt. Wat blijft er van een fraai stuk proza na vertaling anders over dan de naakte weergave van den inhoud, die van een kunstwerk menigmaal niet eens het belangrijkste is?

Hoe juist teekende Cervantes de ontoereikendheid van elke vertaling, toen hij haar vergeleek met den achterkant van een Vlaamsch gobelin. De motieven zijn nog duidelijk zichtbaar, de samenhang der deelen is niet veranderd, maar wat de wever als gaaf en kleurrijk tapijt geschapen heeft, dat is aan de keerzijde een ruige warreling van schering- en inslagdraden. Slechts als de vertaler een nieuw weefsel op het getouw zet, schept hij iets, dat het oorspronkelijke werk kan evenaren, maar dan ook een geheel ander en eigen werkstuk zal zijn geworden.

Nu eerst kunnen wij beseffen, hoe ver die oude interlineaire vertalingen van het ideaal eener bijbeloverzetting moesten verwijderd blijven. Hiëronymus was stellig een

heilige met een dichterlijke ziel, dat hij den raad, dien Horatius reeds gegeven had, een tekst nooit „verbum verbo", dat is „woord voor woord" weer te geven, zoo ter harte genomen heeft. Vertalen is een kunst, die aan een woordenboek niet genoeg heeft.

De oude Statenvertaling van den Bijbel getuigt op menige plaats van een Goddelijke inspiratie, die het woord van Bogerman bezielde. Hoor het aandringende, haast beklemmende rhythme van den aanhef van den 42sten Psalm: Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstroomen, alzoo schreeuwt mijne ziel tot U, o God! Hoe lam, hoe leeg, hoe dor-prozaïsch klinkt daartegenover ditzelfde vers in de nieuwe vertaling van Oort: Gelijk eene hinde, die naar waterstroomen smacht, zoo smacht mijne ziel naar U, o God! De filologische juistheid moge een grein gewonnen hebben, hoeveel ponden is de dichterlijke zeggingskracht lichter geworden, hoe slap en weifelend is de indruk van de onordelijke opeenvolging der heffingen en dalingen.

Maakt men het zich wel voldoende duidelijk, hoe moeilijk, neen hoe onmogelijk het vertalen eigenlijk is. Zelfs als men alleen maar letten wil op de woordenkeus, zal men dit elk oogenblik ervaren. Natuurlijk een hond is een hond en een tafel een tafel; maar niet zoodra stuit men op een woord, dat een abstrakten inhoud heeft of een bijzondere gevoelswaarde bezit, of de woorden, neen de begrippen zelf dekken elkaar in verschillende talen niet meer. Wie kan „Sehnsucht" of „Heimweh" in een andere taal dan het Duitsch uitdrukken? Wie kent de geheimen van het Engelsch „cant"?

In zulke gevallen laat het woordenboek ons in den steek. „Raison" beteekent: rede, verstand; reden, grond, oorzaak; tusschen hoeveel nuanceeringen moet de Nederlandsche vertaler kiezen, wil hij het juiste treffen. En zelfs als hij als onbetwijfelbaar feit kan vaststellen, dat het Duitsche „Ehre" en het Fransche „honneur" beide „eer" beteekenen, dan moet hij toch wel beseffen, hoe geheel andere schakeering het eerbegrip bij de Germaansche en bij de Romaansche volken heeft. De reden van het schijnbaar onuitroeibare misverstand tusschen de volken van Europa mag men voor een belangrijk deel wel daarin zoeken, dat talrijke begrippen elkander nooit geheel dekken en dus een speelruimte laten, waarin achterdocht en kwade trouw de geesten kunnen vergiftigen.

Dit verschil reikt inderdaad heel diep. Een taal is niet een vernuftig systeem van woorden, zij is in de allereerste plaats de weerspiegeling van eén denksysteem. Zij is de onmiddellijke uitdrukking van het wereldbeeld, dat de mensch op grond van aanleg en kultuur opgebouwd heeft. Geen taal bezit uit zichzelf namen voor begrippen die haar gebruikers niet kennen. Wij zien niets bijzonders aan woorden als koe, paard, boom, bloem en beseffen niet, dat zij reeds het onbedriegelijke teeken zijn van een hooge ontwikkeling ja eigenlijk al het Kaïnsteeken der vervreemding van het natuurlijke leven dragen. De stedeling noemt koe elk dier van het genus bos, dat hij in de weide ziet grazen of dat naar de slachtplaats geleid wordt. Hoe talrijk zijn echter de namen, die de boer aan zijn vee geeft, al naar gelang van leeftijd, geslacht en gebruik. Een vaars en een hokkeling zijn niet alleen variëteiten van het algemeene begrip rund, maar zij zijn in de plattelandsche huishouding geheel andere wezens, en bezitten in het boerenbedrijf ieder een eigen functie.

Nog veel krasser worden de tegenstellingen, als men onze moderne talen vergelijkt met die van primitieve volksstammen. In het Lapsch bestaan er tientallen van namen voor de verschillende soorten van tamme en wilde rendieren; de trouwe metgezel van dit nomadenvolk is dan ook heel wat anders, of hij in de kudde mee op trek is, dan wel als trekdier voor de slee of als pakdier onder het zadel loopt. Verschillende onderzoekers van natuurvolken hebben dan ook met verbazing opgemerkt, dat deze geen algemeene begrippen bezitten. De Australische stammen hebben geen woorden voor boom, visch of vogel, maar alle soorten en typen worden nauwkeurig onderscheiden en met eigen namen aangeduid. Men zou dan ook kunnen zeggen: zij kennen alleen maar namen en nog geen begrippen. Een vader is een abstrakt wezen, waarbij zij zich niets kunnen denken, maar zij kunnen wel den vader van een bepaalden stamgenoot als een in de dorpsgemeenschap welbekend individu aanduiden. De inboorlingen van Tasmanië hebben geen middel, om het begrip „hard" uit te drukken; zij moeten zich behelpen met een vergelijking als „gelijk een steen". Daardoor maken primitieve talen op den modernen beschouwer vaak zulk een dichterlijken indruk; zij zijn te poëtischer, naarmate zij aanschouwelijker en dus minder abstraktverstandelijk zijn.

Wij behoeven deze voorbeelden niet te vermeerderen. De wijze, waarop de Tasmaniër staat tegenover de door hem waargenomen verschijnselen is volkomen anders dan die van den beschaafden Europeaan. Wil men daarvan een indruk krijgen, dan moet men de letterlijke vertaling lezen, die door moderne taalonderzoekers aan de door hen uitgegeven sprookjes en sagen van natuurvolken toegevoegd zijn. Wij worden overstelpt met bijzonderheden en onderscheidingen, die ons geen belang inboezemen en missen daardoor den klaren blik over den geheelen samenhang.

In nog een ander opzicht is een taal een bijzondere en in zichzelf gesloten uitdrukkingsvorm van het wereldbeeld der taalgemeenschap. De eene taal, zooals het Latijn, heeft een rijk ontwikkeld flexie-systeem, terwijl een andere, zooals het Engelsch de grammatikale vormen tot op den draad heeft afgesleten. Wat dit beteekent kan ons de vergelijking leeren van een woordvorm als „puero" en een omschrijving als „to the boy". Als wij in een zin het woord „knaap" gebruiken, dan geschiedt dit niet als zuiver begrip, zooals het in een woordenboek opgeteekend staat. De knaap is allereerst reeds in zekere mate een individualiteit geworden; misschien weten wij iets van zijn uiterlijk, zijn kleeren, zijn inborst; hij is ons min of meer bekend. „Boy" alleen is een lexikonwoord, „the boy" beteekent een individualiseering van het

algemeene begrip. Maar er is van geen knaap sprake of hij speelt een bepaalde rol — zij moge actief of passief zijn — in de mededeeling, waarin wij hem noemen; hij staat in bepaalde betrekking tot andere in den zin genoemde begrippen. Het maakt voor hem een groot verschil, of er van hem gezegd wordt: „Ik geef den knaap een boek" of „Ik geef den knaap een pak slaag", maar in beide gevallen staat hij in een eigenaardige relatie tot den gever eenerzijds, tot het gegevene anderzijds. De relatie van „belanghebbend voorwerp" wordt in het Latijn uitgedrukt door den naamvalsvorm „puero", in het Engelsch door het voorzetsel „to".

De Romein, die „puero" zegt, vat in één enkelen vorm samen: het begrip, zijn individualiseering en de relatie, waarin het op dat oogenblik staat; de Engelschman, die spreekt van „to the boy" gebruikt voor elk dezer drie elementen een afzonderlijk symbool. De Romein denkt aanschouwelijk, want als hij „puero" zegt, dan ziet hij in één enkel beeld samengevat den knaap, zooals die zich op dat oogenblik aan zijn geest voordoet. De Engelschman daarentegen — en dit geldt van de meeste moderne Europeërs — leeft uit een volkomen abstrakte denkwijze, die het begrip zoo goed als de relatie als gevolg van een eigenaardige dialektiek afzonderlijk onderscheidt en daardoor in zekeren zin verabsoluteert. Hoe abstrakt dit denken inderdaad is, blijkt uit het merkwaardige feit, dat bij het uitspreken van zulk een gedachte éérst de relatie wordt genoemd en pas later het begrip, dat bij deze relatie behoort.

Hier raken wij, wat Von Humboldt noemde de „innere Sprachform". Het wereldbeeld van den Romein is inderdaad volkomen anders opgebouwd dan dat van den Engelschman. Achter de grammatikale vormen van de taal — of dit nu buigingsuitgangen zijn of afzonderlijke voorzetsels en hulpwerkwoorden — verbergt zich een daaraan beantwoordende denkmethode, synthetisch in het eene analytisch in het andere geval. Wij kunnen zelfs nog verder gaan. Elk geslacht, dat in zijn prilste jeugd een taal leert, maakt zich daardoor tevens het daaraan ten grondslag liggende wereldbeeld en het daaraan adaequate denksysteem eigen. De mensch denkt dus allerminst volgens de souvereine vrijheid zijner rede, maar in slaafsche afhankelijkheid van het denksysteem, waarin hij van jongs af aan zijn gedachten heeft leeren formuleeren. De mensch spreekt niet zooals hij denkt, maar denkt zooals hij spreekt. Daarom is het waarlijk geen ijdele hersenschim, als men het wijsgeerige denken der Europeesche volken toetst aan den aard hunner taalsystemen: zou het haarscherpe rationalisme der Franschen niet samenhangen met het ver doorgevoerde analytische karakter van hun taal en zou het abstrakte, idealistische denken der Duitsche wijsgeeren niet te verklaren zijn uit den synthetischen bouw van het Duitsch?

Wij naderen hier de diepste oorzaak van het probleem der onvertaalbaarheid. Het is niet een overzetting van woorden, het is veel meer dan dat: een herleiding van grammatikale systemen, of wat in den grond hetzelfde is: het transformeeren van twee verschillende denkwijzen. De vertaler staat in zeker opzicht innerlijk vreemd tegenover een andere taal, hoezeer hij deze in haar uiterlijke denkvormen moge beheerschen, maar die hij toch niet naar het wezen kan herbeleven. Hij kan haar slechts benaderen door een moeilijk proces van tastend aanvoelen.

Het spreekt dus vanzelf, dat elke vertaler, die zich den ernst van zijn taak bewust is, tot het ontmoedigende inzicht moet komen van zijn ontoereikendheid. Hij kan den sprong van de eene taal naar de andere maar zelden doen, omdat hij niet tegelijk twee talen met de slaapwandelende intuïtie beheerschen kan, die hij ten aanzien van zijn moedertaal bezit. Maar het is tevens te begrijpen, dat de beste taalkunstenaars telkens weer onweerstaanbaar werden aangetrokken tot deze schier onmogelijke taak. Het is een worsteling met het vreemde, dat men tot zijn eigendom wil maken; het gevolg is, dat men juist door dezen strijd zich het eigene sterker bewust wordt. Nu eerst leert hij beseffen de grenzen van zijn taalvermogen en de onbegrensdheid der denk- en voorstellingsmogelijkheden. Hij verrijkt zijn eigen taal met de vondsten van de schitterendste vernuften van andere volken, maar hij stuit ook telkens op de grens, die het domein zijner moedertaal hem voorschrijft.

Ontmoedigd noemt men soms het vreemde woord, dat men tracht te vernederlandschen, onvertaalbaar. Terecht merkt Verwey op: Alsof door iemand geëischt werd, dat men vertaald fransch zou schrijven. Vertalen is immers heel wat meer dan louter overzetten, het is herscheppen. Dat geeft den vertaler ook het recht tot een groote vrijheid van weergave. Toen Lodewijk van Deyssel het waagde, den Akedysséril van Villiers l'Isle Adam te vertalen, werd hij wegens een aantal te vrijmoedige vertalingen door den Romanist Van Hamel op de vingers getikt. Zijn verweer is dat van den zelfbewusten kunstenaar, die zich den gelijke van den Franschen meester weet: „En waar ik, op enkele plaatsen, den oorspronkelijken tekst niet letterlijk vertaal — is dat, omdat een niet letterlijke vertaling aan de bedoelingen van dat proza zuiverder tegemoet komt dan een geheel letterlijke zou vermogen." Quod licet Jovi non Licet bovi. Of hierop toegepast: wat den vertalenden student niet geoorloofd is, dat mag de meester van het woord wel doen.

In de worsteling met het vreemde voorbeeld wordt de kunstenaar zich zijn eigen taalvermogen bewust. Hooft heeft zich aan Tacitus gevormd. Deze Hollander wenschte een beeldend en kernachtig proza om het historische tafereel van den roemrijken strijd tegen Spanje te schilderen en hij vond daartoe geen beter leidsman dan den

juist om zijn gedrongen en gespierde taal bewonderden Romeinschen geschiedschrijver. Het historisch proza was als het ware een nieuwe facet onzer Nederlandsche taal, die nog geslepen moest worden. Met welk een toewijding heeft hij zich aan die taak gezet! Menig stuk heeft hij verschillende malen overgezet; in 1636 zendt hij aan Joost Baeck een dubbele proeve van een vertaling, die hij van de redevoering, welke Tacitus Arminius in den mond gelegd had, maakte: „eerst weenigh oft niet van 't Latijn afwijkende, daer nae op een bezonder papier wat stoutelijker gehandelt." En nu is het opmerkelijk, dat in zijn geest hetzelfde beeld opduikt, dat ook reeds de oudgermaansche dichters gebruikten: hij vergelijkt zijn werk met kunstig smeedwerk en spreekt van een stuk, dat onder den hamer was, maar nu eindelijk „volsmeedt" is: weerbarstigh metael meestendeels.

Eerst de oefening in dit vertalen gaf hem den moed met eigen oorspronkelijk werk te beginnen. Als hij zijn „Leven van Henrik den Groote" aan Huygens toezendt, dan getuigt zijn daarbij geuite verontschuldiging waarlijk niet alleen van de valsche nederigheid, waarmede de mensch der Renaissance zich gaarne tooide. Hij schrijft: „Alexander zagh aen de verwe van zijn bloedt wel, datter Homerus niet af en schrijft, daer hij dat van de goden afschildert; ende als 't mij maer eens lust aen Tacitus te snuffelen, zoo verneem ick wel dat mijne kruyden in 't Oost niet gewassen zijn". Dat neemt niet weg, dat hij ondanks menige al te zwaar in Romeinsche toga gedrapeerde zinswending, toch vaak op allergelukkigste wijze het Latijnsche voorbeeld door het Nederlandsche taalgebruik heeft geëvenaard. In zijn puntig proza, zoo goed als eenige eeuwen later in Potgieters gebeeldhouwden stijl, blijkt dat de schrijver der „Germania" niet alleen door dit onschatbare boekje den erfvijanden van Rome een onuitputtelijken rijkdom geschonken heeft.

De grootere meesterwerken van vroeger eeuwen hebben latere geslachten steeds aangetrokken, daaraan hun krachten te beproeven. Het is een edele wedijver tusschen de beste geesten van alle tijden. De onsterfelijkheid van Homerus en de groote Grieksche tragici, van Shakespeare en Dante wordt niet bewezen door de toegewijde belangstelling van filologen en historici, maar door de immer voortgezette rij van herscheppingen door de latere generaties tot op heden toe. In deze ontmoeting van den ouden meester en den modernen vertaler ontstaat een nieuw kunstwerk, dat aan het heden niet minder deel heeft dan aan het verleden.

Onze Vondel, de toegewijde leerling van de hoogdravende Ouden, heeft zich telkens weer door het vertalen van klassieke dichters geoefend. Het heldendicht van Vergilius heeft hij zelfs tweemaal in het Nederlandsch overgezet, eerst in proza, later in dichtvorm. Zijn eerste poging, de prozavertaling van 1646, is reeds een getuigenis van zijn toewijding aan deze nederige taak. Het schijnt zoo gemakkelijk, Latijnsche verzen in Nederlandsch proza over te zetten; oefent zich daarin niet elke gymnasiast? Maar toch, wil men het goed doen, hoe groot zijn de daaraan verbonden moeilijkheden. Wie zou wanen ooit den mokerenden aanhef van het „arma virumque cano" in een moderne taal te kunnen weergeven? Vondel besefte hoezeer hij bij het hoogvereerde voorbeeld achtergebleven was en hij verontschuldigt zich er over, dat de Latijnsche Fenix heel wat van zijn blinkende veeren heeft moeten laten. „Want indien", zoo zegt hij, „gelijck zommigen drijven, onder elck woort, lettergreep en letter eenige geheimenis van zin of klanck schuilt, wat moet er noodtzaeckelijck door d'ongelijckheit der beide talen, en heuren ongelijcken aert en eigenschappen, en het verschil van namen en woorden, die tekens der betekende zaecken zijn, gespilt worden en verloren gaen, oock zelf aen bloemen en geuren van welsprekentheit; behalve dat dicht en ondicht, of vaers en onvaers onderling verschillen, gelijck trompetklanck en bloote stem, en het vaers een stem, door een drieboghtige trompet krachtigh uitgewrongen, gelijck is."

Hij kon er verzekerd van zijn, dat de Latinisten geen behagen zouden scheppen in zijn Nederlandsche vertaling. Dat het oordeel zoo gunstig zou luiden, als Barlaeus dit in een brief aan Huygens uitgesproken heeft, zal hij wel nauwelijks gehoopt hebben, maar wij moeten billijkheidshalve ook diens uitlating, dat Vondels Vergilius „zonder leven, zonder mergh en de lendenen gebroken" zou zijn, als een krasse overdrijving afwijzen. Hier spreekt alleen de classicus, die vol bewondering voor den oorspronkelijken tekst elke vertaling een verkrachting zou noemen, evenals in het boven aangehaalde voorbeeld van den Akedysséril de Romanist het aan Van Deyssel niet vergeven kon, dat alle schoonheid, die hij in het Fransch van Villiers de l'Isle Adam proefde, niet bewaard was gebleven.

Dus toch weer: poeta tradotto paeta corrotto? Natuurlijk, de Aeneis heeft haar vollen luister alleen in haar oorspronkelijken vorm; elke poging haar in een andere taal weer te geven mist de schoonheden, die zij zelf bezit. Deze moge er nog zooveel andere voor in de plaats stellen, de Aeneis is het niet meer. Men behoeft waarlijk niet met de kabbalistische geheimzinnigheid van de humanistische filologen achter elk woord een verborgen zin te zoeken, om toch te begrijpen, dat elke regel een mysterie van schoonheid bevat. Gelijk trouwens elke dichterlijke schepping! De gelukkige uitdrukking der gedachten, de treffende beeldspraak, meer nog de welluidendheid van klank en toonval kenmerken reeds een stuk prozakunst, hoeveel te meer het vers, waarin de rhythmische bouw en de rijkdom aan rijmen de taal tot klankmuziek ontstoffelijken. Iedere taal put daartoe uit haar eigen schatkamer en deze is voor den vreemdeling een trotsch bewaard geheim.

PROF. DR F. C. BURSCH

DE GEBOORTE VAN EUROPA

Kein Lebendiges ist ein Eins,
Immer ist es ein Vieles.
Goethe

Alles, wat ons dierbaar is, vertegenwoordigt voor ons de hoogste waarde op dat oogenblik, waarop de dreiging van het wellicht komende verlies erboven zweeft. Dan is het ook de tijd, zich te bezinnen op datgene, wat de waarde ervan uitmaakt, ons af te vragen, hoe het ons eigen bezit werd, en welke krachten en mogelijkheden het ons schonk.

Zoo gaat het ons allen thans, wanneer wij zien, hoe groote gedeelten van Europa tot een woestenij worden herschapen, veel verzengd wordt door het oorlogsgeweld, dat dreigt alles te vernietigen, dat tot het meest eigenlijke wezen van ons werelddeel behoort. Nergens anders ter wereld vindt men immers een zoo hoogstaande kultuur, die niettemin organisch gegroeid en met de omringende natuur zoozeer verbonden is tot een eenheid. Een dorp in het geboomte langs de rivieren of in hei en bosch, alleenstaande boerderijen, waarvan het erf en de akkers ongemerkt overgaan in het geboomte rondom, maar ook een oud stadje in zijn wallen of zelfs ook in den loop der eeuwen geleidelijk uitgegroeide steden als Amsterdam schenken ons dit bekoorende gevoel van gebondenheid aan land en bodem.

Doch niet slechts deze eenheid tusschen natuur en mensch treft ons in Europa. Wanneer wij ons werelddeel bereizen, treft ons telkens opnieuw, waar wij ook komen, het ons vertrouwde, dat alle landen gemeenschappelijk eigene, naast al datgene, wat de bijzondere waarde van iedere streek opzichzelf uitmaakt. Europa vormt een eenheid in verscheidenheid, beide diep geworteld in oude, overgeërfde waarden, en daardoor onderscheidt het zich van alle andere continenten.

Het probleem, waarmede wij ons thans een oogenblik bezig willen houden, is de vraag naar den diepsten oorsprong onzer gevarieerde kultuur. En daarbij zullen wij diep moeten graven, dieper, dan men vroeger wel meende. Want het zal niet voldoende zijn indien wij ter verklaring van dit verschijnsel der Europeesche eenheid in verscheidenheid wijzen op de invloeden, die uitgingen eenerzijds van het Imperium Romanum en van het Christelijk geloof als bevorderaars der eenheid, en anderzijds van de door iedere natie gemeenschappelijk doorleefde geschiedenis, die de verscheidenheid zou veroorzaakt hebben.

Immers, wanneer wij kultuur definieeren als het vermogen, iets wat door de natuur geschonken wordt of door de natuurlijke krachten geschiedt, om te werken tot iets anders, om dit dan verder te benutten voor doeleinden, die door het oorspronkelijke, natuurlijke, niet verwezenlijkt kunnen worden, [1]) dan is het duidelijk, van hoeveel belang de aard van den mensch, die de kultuur schept of ondergaat, is.

Wij spreken ook van het ondergaan van kultuur, omdat een kultuur volstrekt niet altijd door den mensch, die onder invloed van deze kultuur staat, zelf geschapen behoeft te zijn. Kultuur kan dus inderdaad als een hem oorspronkelijk vreemd verschijnsel den mensch worden opgelegd. Zoo is het te verklaren, dat in Europa in den loop der eeuwen door hetzelfde volk talrijke kultuurvormen zijn opgenomen of ontwikkeld, die soms in zeer voorname eigenschappen van elkaar afweken.

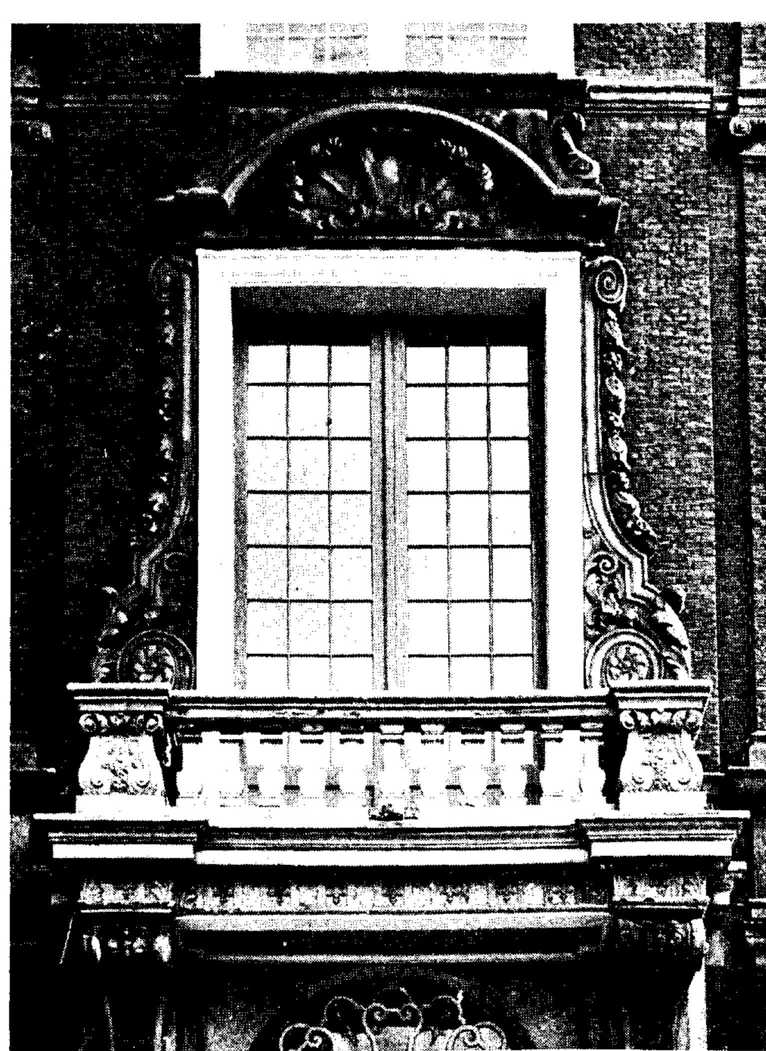
Dit alles volkomen aanvaardend, is het niettemin duidelijk, dat er een nauwe samenhang tusschen kultuur en de natuurlijke geaardheid van den mensch aanwezig is, nauwer, dan hieruit direct zou kunnen worden opgemaakt. Want zooals de kultuur opgevat wordt als door den mensch omgewerkte natuur, is het duidelijk, dat niet alleen het ontstaan van nieuwe kultuur direct uit de natuur een schepping van den mensch is, doch eveneens, dat dit proces van scheppen ook aanwezig is, wanneer de kultuur van buitenaf tot den mensch is gekomen. Met andere woorden: iedere ontmoeting tusschen mensch en kultuur is een oorzaak van menschelijk scheppingsvermogen, dat erop is gericht, de kultuur verder te ontwikkelen in de richting, die het beste past bij den natuurlijken aanleg van den mensch, dus bij zijn eigen vermogens. En deze vermogens zijn hem erfelijk geschonken, zijn in hem aanwezig buiten zijn wil.

Wij kennen dus de twee-eenheid: mensch en kultuur. Bovendien is er nog in deze kultuur een onderscheid te maken tusschen die kultuur, die door den mensch onafhankelijk van anderen is geschapen, en de kultuur, met welke hij door omstandigheden buiten zijn wil in aanraking komt als iets, dat van buitenaf tot hem komt, en welke hij dan in een steeds doorgaand proces herschept tot iets, overeenkomstig zijn eigen aard.

Aldus is het probleem verlegd tot een antwoord op de vraag, of er een eigenaard bij verschillende vertegen-

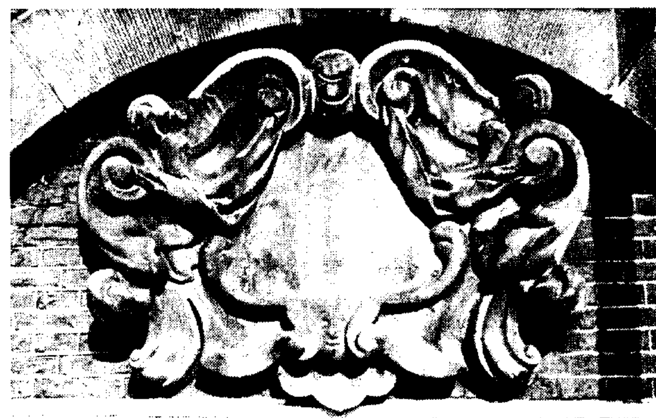
---

[1]) Th. Haering: Die deutsche und die europäische Philosophie, Stuttgart/Berlin 1943, S. 4.

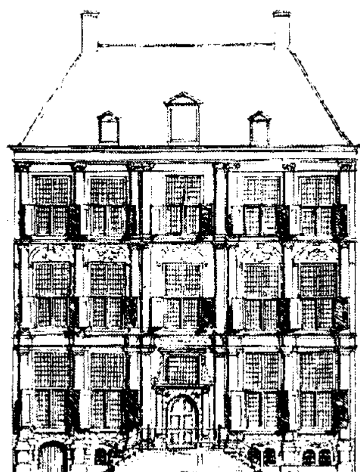

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, BALCON BOVEN DE VOORDEUR (FOTO VAN OJEN)

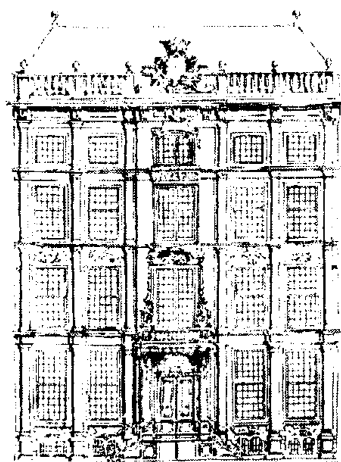

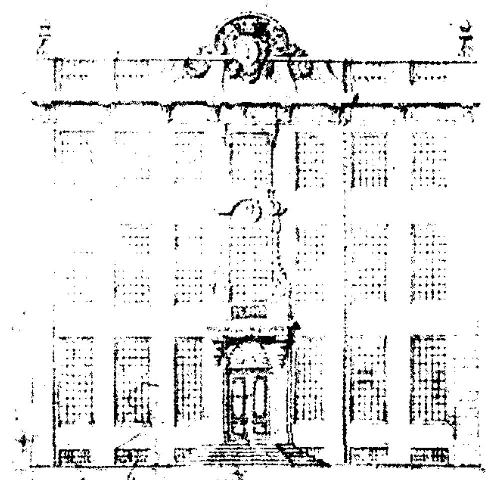
HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, VULLING DER BOOGVELDEN BOVEN DE RAMEN (FOTO VAN OJEN)

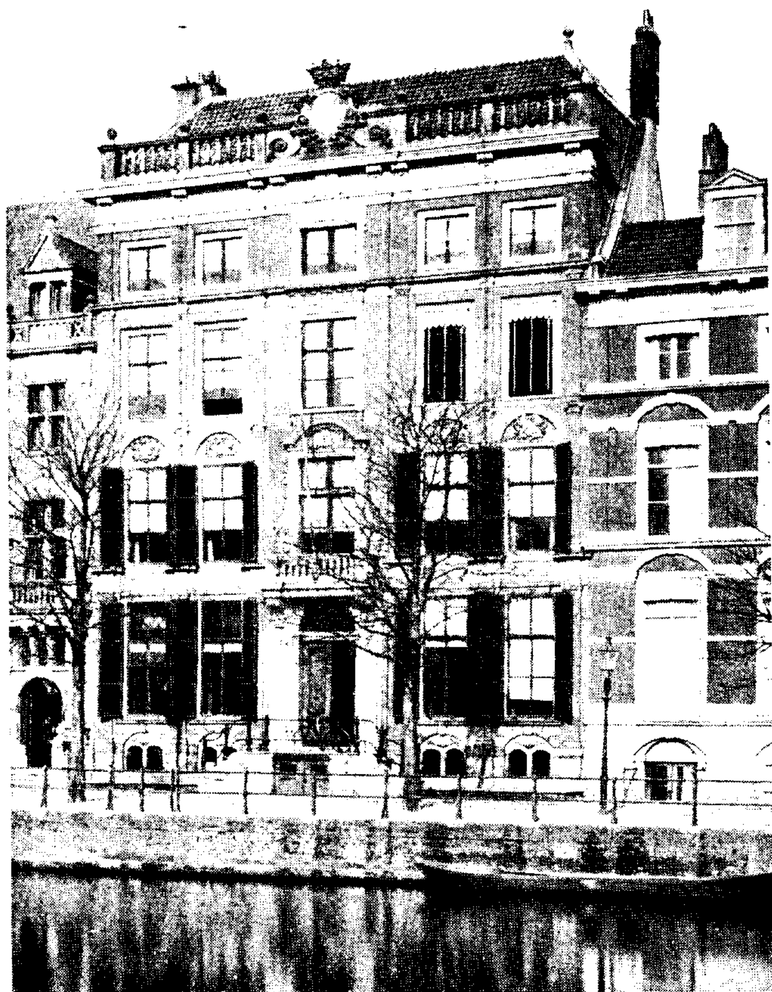
HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3 RECONSTRUCTIE-SCHETS VAN DEN TOESTAND VOOR 1725

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3 NA DE VERBOUWING VAN ± 1725

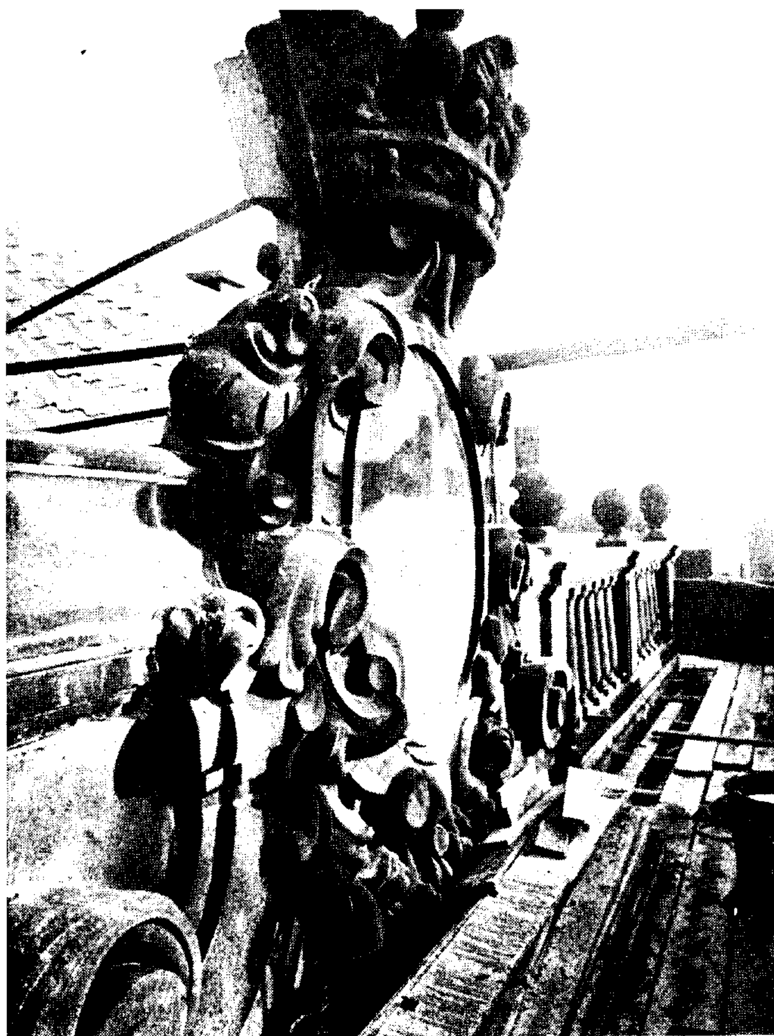
ONTWERP VOORGEVEL VAN HET HUIS LANGE VIJVERBERG 8

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, VOOR DE RESTAURATIE
(FOTO RIJKSBUREAU MONUMENTENZORG)

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, NA DE RESTAURATIE
(FOTO VAN OJEN)

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, WAPENSCHILD IN DE GEVELBEKRONING (FOTO VAN OJEN)

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE INGANG
(FOTO VAN OJEN)

woordigers der menschheid, ook in hun geestelijke vermogens, waarmede zij kultuur scheppen, aanwezig is, waardoor wij onderscheid kunnen maken tusschen de reacties, waarmede zij zich stellen tegenover de natuur of tegenover een hun oorspronkelijk vreemde kultuur, bij het scheppen of herscheppen van kultuur. Wanneer wij overtuigd zijn, op deze vraag bevestigend te moeten antwoorden, dan is deze overtuiging gefundeerd juist in datgene, wat wij bij de geboorte van de Europeesche kultuur aanschouwen. Immers, het is duidelijk, dat wij den eigenaard van de verschillende volkeren en rassen, die Europa bewonen, het duidelijkst kunnen vaststellen daar, waar zij in hun primitiefste reacties worden gadegeslagen, dus in de oudheid, toen de natuurlijke geaardheid een veel grooter rol speelde dan thans, nu de voortschrijdende civilisatie deze natuurlijke eigenschappen steeds meer heeft overwoekerd door een aantal andere aangeleerde eigenschappen. Het is dezelfde reden, waarom wij ten plattenlande veel meer resten van de natuurlijke bindingen en daaruit resulteerende eigenschappen en reacties ontmoeten dan in de groote steden, waardoor o.a. ook de verscheidenheid tusschen de dorpsgemeenten in de verschillende landschappen veel grooter is dan het verschil tusschen de eene groote stad en de andere.

Sinds den tijd der Romantiek weten wij nu reeds langer dan een eeuw het bestaan van deze niet-universalistische, ondergrondsche beschaving bij ieder, die nog niet tot een van alle natuurlijke bindingen losgeslagen massamensch geworden, dus „veramerikaniseerd" is. Deze beschaving, in tegenstelling tot de algemeen geldende, thans vertechniseerde en aan vele vormen en normen zich steeds meer ontwortelende civilisatie, omvat al hetgeen wij met een veelomstreden woord toch „volksch" zullen blijven noemen, en dat dieper gaat dan alle gemeenschappelijk doorleefde geschiedenis.

Zonder dit volksche element zou er daarom thans geen Europeesche verscheidenheid in de eenheid zijn, zoomin als er een eenheid zou zijn zonder sterke verwantschap tusschen de oorspronkelijke kulturen in de verschillende landen van ons werelddeel.

De mensch schept dus uit de hem omringende natuur zijn kultuur, en deze kultuurscheppende daad volbrengt hij reeds vanaf het moment van zijn eerste verschijnen in de wereld. De meest primitieve werktuigen, die duidelijke sporen van menschelijke bewerking vertoonen, leggen daarvan de vroegste getuigenis af. In Europa kennen wij deze verschijnselen reeds in het vroege pleistoceen, en een tertiaire oorsprong van den mensch behoort zeker tot de mogelijkheden. Toch is in den beginne de mensch blijkbaar nog zoo weinig gedifferentieerd, dat wij de oudste vormen zijner werktuigen, de zgn. vuistbijlen, over groote gebieden, ook buiten ons werelddeel, in precies dezelfde vormen terugvinden. Een sterkere differentiatie treffen wij pas tijdens den laatsten ijstijd aan.

Ten tijde, dat voor de laatste maal een groot gedeelte van Europa door een ijskap was overdekt, onderscheiden wij in Centraal-, Oost- en West-Europa reeds verschillende kultuurprovincies, die echter ten deele samenhangen. In het begin van den laatsten ijstijd heerscht de beschaving van het zgn. Aurignacien overal, doch deze ontwikkelt zich in het Mediterrane gebied (Spanje en Noord-Afrika tot en met Egypte) anders, dan in Midden- en West-Europa. In de Alpengebieden ontstaat een geheel aparte kultuur. Deze verschillen komen o.a. in de beeldende kunst duidelijk tot uiting. Terwijl het Mediterrane gebied, vnl. Oost-Spanje, uit de eerste, zeer primitieve Aurignackunst met vrouwenfiguurtjes uit gebakken klei of steen met overdreven aangeduide geslachtskenmerken (steatopygie) een levendige, vol handeling zijnde, hoofdzakelijk in zwart en wit werkende en ook den mensch afbeeldende kunst schept, bloeit in Zuid-Frankrijk en Noord-Spanje in de bekende rotsschilderingen langzamerhand de kunst van het natuurgetrouw afbeelden van het dier als losstaande figuur nauwelijks in groepsverband of in een handeling betrokken als in Oost-Spanje. Deze kunst, zonder twijfel eidetisch van oorsprong en talrijke paralellen in andere werelddeelen bezittend, is terstond in staat, deze beperkte taak te volbrengen op een wijze, die elders ook niet in de verte benaderd kon worden. In Midden-Europa ontstaan uit de steatopygische vrouwenfiguurtjes in vrije sculptuur tegelijkertijd fraaie, fijn bewerkte vrouwenkopjes (Unter-Wisternitz in Bohemen bijv.) vol expressie, terwijl in Oostelijk Europa al spoedig de kunst van deze naturalistische fase afstapt en overgaat tot het afbeelden van schematische, rechtlijnige figuren (meanders), nadat ook daar eerst gelijksoortige vrouwenfiguren als elders den toon aangegeven hadden.

De beschaving, genoemd naar Le Solutré in Frankrijk, die zich met uiterst fraai bewerkte vuursteenen werktuigen dringt tusschen de West-Europeesche ontwikkeling, die direct van het Aurignacien tot het Magdalenien leidt, en dus door de manifestatie van het Solutréen een zekere breuk of althans onderbreking vertoont, deze Solutréen beschaving is een in oorsprong Oost- Midden-Europeesch verschijnsel, wellicht een ten deele teruggrijpen op oudere vormen van den vuistbijl.

De hooge kunst van den ijstijd vertoont aan het eind in Frankrijk een degeneratie, het aantal werktuigtypen neemt af, tot alléén een krabber overblijft, terwijl wij anderzijds bij het smelten van het ijs een verder naar het Noorden toe opdringen van de Magdalenienkultuur kunnen observeeren tot in ons land en bij Hamburg. Ook Midden-Europeesche elementen dringen naar het Westen en Noord-Westen van ons werelddeel door.

Zoo is Europa in den laatsten ijstijd reeds een eenheid in verscheidenheid. Terwijl wij in den vuistbijl nog een universeel werktuig kunnen zien, dat overal eventueel ter dekking van dezelfde behoefte (het kappen van boomen) in den tusschentijd zelfstandig kan zijn uitgevonden, zien wij vanaf het Aurignacien een verschillend reageeren op de natuur en dientengevolge het ontstaan van weliswaar nog zeer uitgebreide, doch tevens zelfstandige kultuurgebieden in de verschillende deelen van Europa. Dit

verschijnsel valt in denzelfden tijd, dat wij een nieuw menschentype, den homo sapiens, zien ontstaan, en wel terstond in verschillende manifestaties, dus rassen. De mensch uit de grotten van Grimaldi, bij Monaco, zag er anders uit dan die van Brünn in Bohemen, of die van Aurignac en Cancelade. Is het toeval, dat deze coincidentie optreedt van het verschijnen van zich zelfstandig makende afzonderlijke kultuurgebieden met het verschijnen van afzonderlijke menschenrassen: het Mediterrane, het West-Europeesche, het Midden-Europeesche ras? Wij durven hierin niet met zekerheid te oordeelen, maar opvallend is dit verschillend reageeren op vrijwel identieke omstandigheden in de omringende wereld in de verschillende deelen van Europa ongetwijfeld wel. De mensch toont hoe langer hoe meer zich te willen ontwortelen aan de dwingende wetten van de natuur, voorzoover deze hem tezeer afhankelijk maken, en in deze kultureele reactie volgt hij klaarblijkelijk veel meer gedifferentieerde wegen, dan hem dit voorheen mogelijk was.

Veel van de belangrijke ontwikkeling, die ongetwijfeld de na 10.000 voor het begin onzer jaartelling volgende eeuwen te zien gegeven hebben, is helaas nog in het duister gehuld. Slechts uit enkele gebieden van Europa: Duitschland, Engeland, Nederland en het Scandinavische Noorden bezitten wij vastere gegevens. Voorts weten wij, dat door bijzondere landschappelijke en klimatologische omstandigheden in Zuid-Europa rondom de Middellandsche Zee, en inzonderheid ook in Egypte en in het Tweestroomenland, de mensch al vroeg de ontwikkeling doormaakt tot een aan vaste woonplaatsen gebonden bestaan, en daarmede tot een hooger beschavingspeil, eerder dan in Europa benoorden en bewesten de Alpen, waar hij langzamer van jager en visscher tot aan vaste woonplaatsen gebonden landbouwer wordt. Bestond er nu in deze eeuwen een wisselwerking tusschen de gebieden Europa en het Oostelijk bekken van de Middellandsche Zee en Klein-Azië? Uit het verloop van de volgende ontwikkeling mag men zeer zeker concludeeren tot een bevestigend antwoord op deze vraag. Immers, in het nabije Oosten, zoowel als in Zuid-Oost-Europa (Kreta, Griekenland, den Balkan en het Donaugebied) zien wij een gelijksoortige eerste ontwikkeling van de kultuur eener landbouwende bevolking. Vermoedelijk moeten wij de verschijnselen aldus duiden, dat vanuit het Zuid-Oosten kultuurinvloeden tot in het hart van Europa dringen, die den geleidelijken overgang van zwervend nomadenleven tot het bestaan van landbouwers veroorzaken. Hierop wijst het voorkomen van motieven op het oudste aardewerk, zooals de palmboom, en van schelpen uit het Middellandsche Zeegebied als import van die zijde temidden van de vroegste voortbrengselen der oudste neolithische kultuur in Midden-Europa. Wat zich echter aan onze waarneming onttrekt, is de mogelijkheid, dat voordien Midden-Europeesche stroomingen omgekeerd uitgestraald zijn tot den Balkan en Klein-Azië, en aldus de mogelijkheid van deze latere verbindingen geschapen hebben. In het algemeen, vooral op grond van hetgeen wij later zien gebeuren, mag men n.l. aannemen, dat volksbewegingen steeds in de richting Noord—Zuid, en nimmer in omgekeerde richting hebben plaats gehad.

Omstreeks 4000—3000 voor het begin onzer jaartelling moet men zich dus voorstellen, dat het door de natuur meer begunstigde Middellandsche Zeegebied en Klein-Azië het centrum vormen, van waaruit Midden-, Oost- en West-Europa beïnvloed worden. Alléén in Denemarken en omgeving zien wij een ontwikkeling, die zich gelijktijdig, doch onafhankelijk van deze invloeden afspeelt, waar blijkbaar althans een gedeelte van het jaar de mensch vaste woonplaatsen betrekt, en dan ook overgaat tot het vervaardigen van oorspronkelijk nog zeer primitief aardewerk zonder standvlak (de kultuur der Kjökkenmöddinger = keukenafvalhoopen). Voor het overige wordt echter Europa van het Zuiden en vooral vanuit het Zuid-Oosten thans kultureel beïnvloed. Deze beïnvloeding vindt het eerst plaats op de lössgebieden van Midden-Europa, die zich in het Westen tot Zuid-Limburg uitbreiden. Daar vinden wij overal een landbouwende bevolking, met komvormig aardewerk met bandversiering, die in dorpsgemeenschappen leeft, en ter verdediging tegen de hen omringende dierenwereld, doch zeer waarschijnlijk ook tegen de jagersstammen, haar groote vluchtburchten bouwt voor mensch en vee, die wij van Maastricht tot in Thessalië terugvinden. Locale verschillen in dit verspreidingsgebied treden vanzelfsprekend op, en het is ook niet aan te nemen, dat deze ontwikkeling anders dan zeer langzaam van Oost naar West voortschreed.

Intusschen echter zien wij het verschijnsel, dat overal nieuwe kulturen van een aan vaste woonplaatsen gebonden menschheid ontstaan. In Zuid-Rusland, Roemenië, Thessalië en tot in Bohemen vinden wij een kultuur met verschillende locale variaties, die ten nauwste met de haar voorafgaande kultuur der zgn. bandceramiek samenhangt. doch anderzijds met haar beschilderd aardewerk verbindingen tot in China en Perzië bezit. Waar deze kultuur zoo duidelijk haar zwaartepunt in het Oosten heeft, ligt het hier zeer zeker voor de hand, een Klein-Aziatischen oorsprong aan te nemen, die dan vooral op Kreta in de volgende eeuwen nog zijn invloed doet gelden. In Bohemen is stratigrafisch aangetoond, dat deze beschilderde ceramiek jonger is dan de bandceramiek,

Bandaardewerk en beschilderde waar zijn echter de eenige kultuurinvloeden, die met Klein-Azië samenhangen. In verschillende deelen van Europa zien wij daarnaast geleidelijk aan steeds meer zelfstandige kulturen ontstaan, deels spontaan, deels als reactie op deze Oostelijke invloeden.

Zoo treffen wij langs de kusten van den Atlantischen Oceaan: in Portugal, Frankrijk, Zuid- en West-Engeland en Ierland, en in Skandinavië de beschaving aan, die gekarakteriseerd is door gedenkteekenen voor de dooden, bestaande uit groote steenen, hetzij alléénstaande, verticale steenen (menhirs), hetzij steenkransen en andere steenzettingen ter omsluiting van een ruimte (cromleghs enz.),

hetzij eigenlijke grafkamers van drie draagsteenen (dolmen) of meer, die samen een of meer deksteenen dragen (hunebedden e.d.).

Onderzoeken wij deze Atlantische megalithische kultuur nader, dan zien wij, dat de overeenstemming tusschen de verschijnselen aan de Atlantische kusten en langs de Oostzee slechts schijnbaar is, en dat zelfs ook tusschen de verschijnselen in Portugal, Frankrijk en West-Engeland verschillen bestaan. In Frankrijk (en Bretagne) komt deze kultuur tot een rijke, bijna uitbundige variatie van steenen monumenten, in mindere mate in Engeland, terwijl op het Iberische schiereiland en vooral ook in Zuid-Skandinavië en Denemarken (waar zij zich bovendien van de kusten af over het binnenland verspreidt) de kultuur tot ingetogener proporties is teruggebracht. Daar staat tegenover, dat juist in Skandinavië en Denemarken de overige kultuurinhoud bijzonder rijk gevarieerd is, en zich daar een geheel eigen stijl in vorm en ornament hoofdzakelijk van het vaatwerk ontwikkelt, die ook in het midden van ons werelddeel zich verspreidt. Het is dus duidelijk, dat daar in het Noord-Westen van Europa geheel eigen krachten werken, die èn in stijlvorming èn in invloed naar buiten toe krachten demonstreeren, die elders in dien vorm niet aanwezig zijn.

In West-Europa (het Rijngebied, Noord-Frankrijk, Oost-Engeland) en Midden-Europa (Zwitserland en Zuid-Duitschland) treffen wij de sporen van een andere kultuur aan, eveneens, doch in mindere mate, in locale variaties gescheiden, die gekenmerkt is door nederzettingen langs het water en vestingwerken op de hoogten, en door het tulpvormig, vrijwel onversierd aardewerk. In het Oostelijk Alpengebied ontstaat nog een kultuur met plastisch versierd vaatwerk.

Eindelijk, op de grens van steen- en bronstijd, zien wij twee nieuwe kulturen optreden: de uit Spanje voortgekomen klokbekerkultuur in Engeland, Frankrijk, Sicilië, West-, Midden- en Zuid-Duitschland tot in Hongarije, en de strijdhamerbeschaving, die wij, met centrum Midden-Duitschland, zien uitstralen naar het Westen tot Engeland, naar het Noorden tot Zuid-Zweden, naar het Oosten tot de kusten van de Zwarte Zee en Troje, naar het Zuiden tot Griekenland, Noord-Italië en Zwitserland. Hiermede is geheel Europa, inclusief het Baltische gebied, dat deze ontwikkeling het laatst volgt, geworden tot de woonplaats van een groote verscheidenheid van landbouwende groepen, ieder met eigen kultuurvormen.

Tot zoover de feiten, zooals de vondsten ons die leeren. Hoe moeten wij ons nu een voorstelling maken van de historische gebeurtenissen, die daaraan ten grondslag liggen? Wat wij voor onze oogen zien gebeuren, is overal in Europa de overgang van het kultuurstadium, waarin de mensch leeft van wat de hem omringende natuur uit haar overvloed schenkt, zonder dat haar producten een bijzondere bewerking door den mensch behoeven te ondergaan, tot het stadium, waarin de mensch als het ware zelf het initiatief in handen neemt, de natuur dwingt en beheerscht, en zich dus als het ware voor het eerst tegenover de natuur plaatst. Ongetwijfeld is dit het belangrijkste moment in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid na haar ontstaan.

De totaal andere levensomstandigheden, die het gebonden zijn aan vaste woonplaatsen met zich medebracht, deden overal ook het handwerk opleven en dus ook gebruiksgoed ontstaan in veel grootere veelzijdigheid dan tot dusverre mogelijk was. De belangrijkste aanwinst was het vaatwerk, en daarnaast leerde de mensch zijn steenen werktuigen beter fatsoeneeren o.a. door hen te slijpen. Ook bij het kiezen en bouwen der woonplaatsen stond de mensch voor nieuwe problemen, terwijl aan de graven der dooden veel meer zorg besteed kon worden, nu de mensch zijn woonplaats niet meer verliet.

De kultuur krijgt dus veel meer verschijningsvormen, waarmede zij zich aan ons manifesteert, en wel in de gedaanten van graf en huis, aardewerk en werktuigen. Wat wij in deze eeuwen vóór 2000 v.o.j. zien gebeuren, is het verschillend reageeren op de nieuwe levenswijze met in aanmerking nemen van de natuurlijke gegevens in de onderscheiden deelen van Europa.

Wij zagen dan, hoe de mensch in den aanvang eerst die gebieden zich als woonplaats uitkoos, waar zijn strijd tegen de hem omringende natuur hem het gemakkelijkst viel. Dit waren in Midden-Europa de kale lössgebieden, en de streken langs de zee, rivieren en beekjes. Aldus ontstonden de kulturen der bandceramiek en later van de beschilderde ceramiek, de Atlantische kultuur en de kultuur der „paalwoningen" en bergvestingen. Wij moeten aannemen, dat dit een geleidelijk proces was, soms van een centrum uit in alle richtingen, dan wel in één richting plaats grijpend, soms ontstaan door invloeden van buiten. Wij gelooven dus niet, dat in deze gevallen volksbewegingen hieraan ten grondslag hebben gelegen. Wel mag men aannemen, dat het land van oorsprong dezer kulturen ligt ergens in het gebied hunner dichtste verspreiding.

Tot dusverre was de oudheidkundige geneigd, in iedere kultuur de manifestatie van één volk te zien, op voorbeeld van Gustaf Kossinna (1858—1931). Dit hing samen met het half onbewuste aannemen als axioma van de hypothese, dat de kultuur alléén kan ontstaan door volksbewegingen, die haar van de eene plaats naar de andere overbrachten. Het is duidelijk, dat men, wanneer men de kultuur a priori als overdraagbaar beschouwt, zooals wij in den aanvang deden, ook dit axioma moet laten varen. Het is dan ook moeilijk aan te nemen, dat bijv. in het geval van de bandceramiek van Maastricht tot laat ons zeggen Sebastopol één volk gewoond zou hebben.

Wanneer wij nu deze kulturen eenmaal hebben zien ontstaan, dan kunnen wij haar verder opvatten als invloedsferen, want er is wel duidelijk contact onderling tusschen de gebieden, die door haar bestreken worden. En wanneer wij het verdere verloop der ontwikkeling van deze kultuurgroepen gadeslaan, dan zien wij opmerkelijke verschillen in hun gedrag.

De eens oppermachtige kultuur der bandceramiek laat

in lateren tijd niet de geringste sporen van haar invloed achter in West- en Midden-Europa. Daarentegen zien wij de invloedssfeer van de Noord-West-Europeesche hunebeddenkultuur zich uitstrekken over Midden-Duitschland, Zuid- en Oost-Duitschland (ten deele), Bohemen, Polen, Zuid-Rusland, waar zij dus gedeeltelijk in de plaats treedt van de kultuur der bandceramiek. Laatstgenoemde handhaaft zich slechts in Zuid-Oost-Europa in haar vorm van beschilderd aardewerk, vermoedelijk omdat deze gebieden het dichtst bij het centrum van deze kultuur gelegen waren.

Wij constateeren dus, dat bepaalde kulturen geen, andere echter zeer groote expansieve kracht bezitten. Dit laatste is inzonderheid ook het geval met de Midden-Europeesche beker- en strijdhamerkultuur, die haar vorm oplegt ook aan de bewoners van die landstreken, waar vroeger geheel andere kulturen heerschten, zoo bijv. in Griekenland, een deel van het oude gebied der gekleurde ceramiek. Evenzeer vinden wij in uitgestrekte gebieden van ons werelddeel de sporen van de oorspronkelijk Spaansche klokbekerkultuur, ook boven of naast voorafgaande kulturen van geheel ander karakter. In deze gevallen zien wij dus oorspronkelijk niet-autochthone kulturen bezig, andere gebieden onder haar invloed te brengen.

In het geval van de klokbekerkultuur hebben wij met een betrekkelijk gering aantal vondsten te doen, die bovendien niet gebonden zijn aan één grafvorm, doch integendeel de dolmen van Bretagne en Spanje, de grafheuvels in onze heidevelden, en tal van vlakke graven in Midden-Duitschland in gebruik nemen. Hier hebben wij dus niet te doen met een kultuur, die één en hetzelfde beeld vertoont, overal waar zij ook optreedt. Waar dit optreden samenvalt met het vroegste verschijnen van het metaal, ligt het voor de hand, in het vinden van dit soort aardewerk invloeden te herkennen, die door den handel zijn ontstaan. Men denkt aan kleine groepen „prospectors", op zoek naar metaal.

Een ander geval is het met de noordsche kultuur en die der strijdhamers. Hier is de invloed niet tijdelijk, noch oppervlakkig, doch daarentegen langdurig en diepgaand en universeel. Waar de noordelijke kultuur eenmaal opgetreden is, worden voortaan niet anders dan gelede vormen gemaakt, zij het ook in talrijke varianten van de oorspronkelijk uit Skandinavië gekomen vormen, de versiering blijft zich aan deze vormen aanpassen, er treedt een strijdbaar karakter op in de meestal oorspronkelijk vreedzame landbouwerskulturen. Van tweeën dus één, òf de bewoners dezer streken ontwikkelen zelf geleidelijk een noordelijk getinte kultuur nadat zij tijdelijk den invloed der bandceramiek hebben ondergaan, òf er vindt een toestroomen van nieuwe bevolkingsstroomen uit Noord-, West- en Midden-Europa naar het Zuiden en Oosten plaats. De eerste mogelijkheid is het waarschijnlijkst in het geval der Noord-West-Europeesche kultuur, de tweede in het geval van het militante strijdhamervolk. De Noord-Europeesche menschheid hervindt dus na beinvloeding door de bandceramiek haar eigenaard en maakt overal noordsche vormen tot de heerschende in het gebied, waar de menschen wonen, wier vormgevoel overeenkomt met dat der Noord-Europeesche landen. De strijdhamerkultuur daarentegen verovert vanuit Midden-Duitschland braakliggende zoowel als reeds in kultuur gebrachte gebieden in Noord-, Midden- en Zuid-Europa, en legt overal haar eigen stempel op de toekomstige ontwikkeling der kultuur in al deze nieuw veroverde gebieden. De overige genoemde kulturen van Europa blijven in het bezit van hun oorspronkelijke invloedssfeer, zonder deze uit te breiden, ofwel worden in hun invloed beknot door deze nieuw optredende invloeden, respectievelijk veroveraars.

De kulturen zijn dus te vergelijken met levende wezens, die een bestaan leiden, afhankelijk van hun levenskracht. Naast zeer passief zich gedragende, of zelfs door gebrek aan levenskracht tenondergaande kulturen vinden wij in Europa klaarblijkelijk zeer actieve kultuurelementen, die met dynamische kracht hun gebied uitbreiden, eventueel ten koste van de levensruimte van anderen.

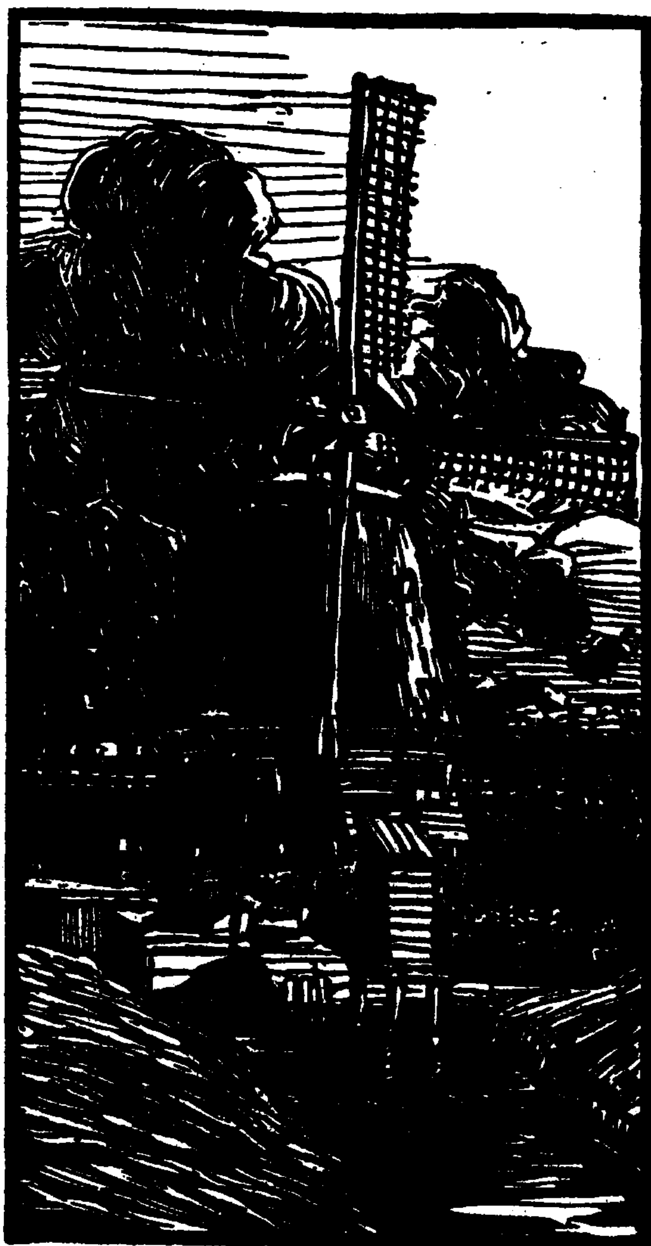
Bij het inluiden van den Bronstijd zien wij een einde gekomen aan het ontstaan van telkens nieuwe beschavingen, en zien wij veeleer een tijdperk van consolidatie aanbreken, waarin zich als voornaamste centra in Europa het gebied van den Bovenrijn, Silezië—Bohemen—Saksen (met vorstengraven en rijke bronsindustrie) en andere centra van bronsindustrie in Spanje en in Wales openbaren. Oost-Europa bezit dan een dergelijk centrum van industrie in Zevenburgen. In Griekenland bloeit op het vasteland de duidelijk vanuit Centraal-Europa beïnvloede Mykeensche beschaving, naast de van oorsprong Klein-Aziatische kultuur op Kreta. Tusschen Mykene en Troje eenerzijds, en Midden-Europa anderzijds, ontstaan handelsbetrekkingen, zoodat wij baltische barnsteen en Germaansche zwaardvormen in Griekenland en zelfs in Egypte aantreffen, en daarentegen andere stukken van Oost-Mediterraan model of frabrikaat in Beieren en Silezië. Deze en andere handelsbetrekkingen, die thans worden aangeknoopt, o.a. tusschen Engeland en Egypte, Hongarije en Skandinavië, getuigen ervan, dat de omwentelingen van den steentijd thans tot rust zijn gekomen. De fronten zijn duidelijk gevormd, kultuurprovincies ontstaan.

Omstreeks 1000 voor het begin onzer jaartelling onstaat er nieuwe beroering: In den Lausitz, Hongarije en het Oostelijk Alpengebied is uit de oorspronkelijke bewoners met Noord-Europeesche en bandceramische kultuur door vermenging met het strijdhamervolk langzamerhand een nieuwe kultuur met lijkverbranding en plastisch versierd aardewerk ontstaan, gedragen door een zeer talrijke bevolking. Door nog onbekende oorzaak, wellicht door bedreiging vanuit het Oosten, waar Slaven en Kimmeriers eerst, en later ook Scythen woonden, zien wij plotseling deze kultuur met lijkverbranding en plastisch versierde vormen van vaatwerk zich over den Balkan tot Griekenland en Troje uitbreiden, anderzijds ook Noord-Italië

binnendringen, door Zuid-Duitschland naar het Westen, tot in ons land toe zijn invloed doen gelden, en eveneens in het noordelijke deel van Midden-Europa tot aan Mecklenburg reiken. Zonder eenigen twijfel hebben wij hier werkelijk met volksbewegingen te doen, veroveringen dus vanuit één gebied, waarvan de zgn. Dorische volksverhuizing in Griekenland slechts een deel uitmaakt. De Illyriërs speelden hierbij de voornaamste rol. Omstreeks 400 voor het begin onzer jaartelling beginnen de bewegingen der Kelten, die zich eveneens naar het Oosten, Westen en Zuiden vanuit hun oorspronkelijk gebied aan den Bovenrijn uitbreiden tot in Klein-Azië, Spanje, Engeland en Italië. Aan deze tochten ontleenen zij den klassiek-Griekschen invloed, dien zij echter vervolgens zelfstandig verwerken. Door Illyriërs en Kelten eerst teruggedrongen, of althans afgesloten van het Zuidelijk gedeelte van ons werelddeel, doorbreken vervolgens de Germanen geleidelijk overal den hen omringenden ring, het eerst naar het Oosten toe, nadat de Illyriërs hun Zuidelijker woonplaatsen betrokken hadden, dan naar het Zuidwesten nadat ook de Kelten zich verspreid hadden. De bloeitijd van het Romeinsche imperium valt samen met deze Germaansche expansie, en de botsing van deze twee werelden eindigt uiteindelijk na eeuwen van verbitterden strijd met den tijd der Germaansche volksverhuizing, gedurende welken nagenoeg geheel Europa Germanen: Goten, Wandalen, Franken, Angelen, Saksers enz. heeft leeren kennen. Terwijl Karel de Groote de Germanen op het vasteland omstreeks 800 onder zijn rijk nog eenmaal vereenigt, dringen de Slaven uit het Oosten op, zooals omstreeks 500 v.o.j. reeds de Scythen tot bij Berlijn waren doorgedrongen, en thans ook Hongarije door Aziatische horden, Hunnen en Avaren, wordt overstroomd, en uiteindelijk ook de Balkan Slavisch wordt. Tezelfdertijd echter omzwermen de Noormannen de Europeesche kusten en eilanden, als stichters van Germaansche rijken aan de periferie van ons werelddeel, ook in het slavische Rusland, doch Mooren en Turken bedreigen Europa's Zuiden en Zuid-Oosten vanuit Azië.

Tegen Mooren, Muzelmannen en Slaven als buiten-Europeesche vijanden richt zich ook in later eeuwen telkens weer de gemeenschappelijke strijd van Europa, voorzoover het ontstaan van naties en de daaruit voortvloeiende tweespalt van ons werelddeel een juist inzicht in het allen gelijkelijk dreigende gevaar nog toelaat, of een hoog en heilig gemeenschappelijk ideaal hen bindt.

(Slot volgt)

J. G. VELDHEER DE MOLEN (FOTO ARCHIEF)

MUZIEK LEVEN

HET WINTERSEIZOEN IN 's GRAVENHAGE

DOOR FRANK DELBOY

Wie denkt, dat het Haagsche kunstleven door de vele en ingrijpende beperkingen, welke men zich allerwege moet opleggen, op een enkel huisconcert na, stil ligt, vergist zich. Integendeel, zoowel het kunstgebouw „Diligentia" als de Stadsschouwburg, die nu wederom een gemeentelijke instelling is, hebben hun poorten wijd opengezet en de directies heeten elk gezelschap en elken kunstenaar van harte welkom. In Diligentia organiseert de onvermoeide concertdirectie Johan Koning een aantal concerten en in den Schouwburg heeft tot op heden alleen het orkest der Kamer-Opera een symphonisch concert gegeven. Dit eenigszins vreemdsoortig Winterseizoen heeft gedurende de eerste week van October met een drietal concerten ingezet. Weliswaar heeft men zoowel van de zijde van het publiek als van de zijde der artisten eenige concessies aan de concertétiquette moeten doen, waardoor het al niet meer vreemd aandoet de menschen in de zaal gejast en gehandschoend te zien en op het podium de vertolkers uit een grijsgrauw halfduister zich zoover mogelijk naar voren te zien loswerken, maar dit alles heeft geen invloed op de stemming, die uitstekend is, op de praestaties van de Nederlandsche kunstenaars, die er altijd mochten zijn en gedeeltelijk ook op de opkomst, die wat Diligentia betreft zelfs zeer bevredigend is.

Concert Kamer-Opera (*Stadsschouwburg*)

Onder leiding van Johan Gerritsen bracht het orkest der Nederlandsche Kamer-Opera een symphonisch concert ten gehoore, bestaande uit werken van Mozart en Schubert. De ouverture „Titus" van het Salzburger genie opende het programma. De weergave was verdienstelijk, maar de directie van den heer Gerritsen wat onevenwichtig en aan den drukken kant. De pianist Max Prick van Wely, dien wij kennen als een uitnemend vertolker van moderne pianomuziek en tevens als een verdienstelijk toondichter, speelde daarna het pianoconcert in C-dur van Mozart. Dit werk, een der meest gespeelde van de 17, kwam mede tengevolge van de voor muziek niet uitzonderlijk geschikte acoustische qualiteiten van deze schouwburgzaal, niet geheel tot zijn recht. De eenheid tusschen solist en orkest was ook niet overal in orde, maar laten wij niet vergeten, dat de tijd van voorbereiding wat kort is geweest. Bevredigender was het resultaat van Schubert's „Unvollendete", welker vertolking hier en daar de vereischte teere sfeer ademde en hier herkenden wij ook wederom het ensemble als datgene, dat ons onder leiding van Walter Stoschek in „Die Zauberflöte" zoo'n verfijnd muzikaal genot had geschonken.

De publieke opkomst bij dit concert, waarvan de baten ten goede kwamen aan het Roode Kruis, was helaas niet groot en dit is jammer. De Kamer-Opera is een ensemble van hard werkende, Nederlandsche kunstenaars, die stuk voor stuk en los van elke politieke bijbedoeling pal staan voor hun artistieke idealen. Het is voor den waarachtigen kunstenaar een levensbehoefte zijn kunst te beoefenen — anders ware hij geen kunstenaar in hart en nieren — en de leden van de Kamer-Opera doen dit in een somberen tijd als deze met des te meer overgave, nu zij weten, dat vrijwel de meeste bronnen van kunst ten gevolge van de omstandigheden voor het Nederlandsche publiek verstopt dreigen te geraken. Deze menschen zitten niet bij de pakken neer en indien men zou kunnen zien en medevoelen, met welk een bezield enthousiasme b.v. het ballet onder de eminente leiding van den balletmeester Jaroslav Berger werken instudeert als „El Amor Brujo" en „Il Sombrero de tres Picos" van De Falla, dan zou men kunnen constateeren, dat de fiere geest van Nederlandsch kunstenaarschap nog steeds ongebroken is. Bij volgende uitvoeringen in den Schouwburg, die voor iedereen beschikbaar is gesteld door den Burgemeester van 's Gravenhage, verdienen de musici, de zangers en de leden van het ballet van de Kamer-Opera, die het aandurven in een tijd als deze de fakkel brandende te houden, ongetwijfeld een grootere tegemoetkoming van de burgerij.

„*Een Uur Muziek*" (*Diligentia*)

De heeren Willem Noske, viool, en Theo van der Pas, piano, beide zeer goede bekenden van het kamermuziekpodium, hebben ons één uur muziek geschonken. Het was een uur van hooge artistieke waarde, waarin niet minder dan Mozart, Bach en Beethoven de revue passeerden. Begonnen werd met Mozart's sonate voor viool en piano in G gr. t., een melodieus en brillant werk, dat in een stijlvolle en keurig verzorgde weergave tot ons kwam. Willem Noske bewees een keer te meer een uitmuntend technicus te zijn met een fraaien streek, die echter hier en daar wel wat forscher kan zijn, te meer, waar hier de pianopartij toch al zeer domineert. Daarna volgde een Chaconne van Bach voor viool alleen, een indrukwekkende compositie, breed en machtig in den opbouw en door den violist op zijn prachtige oude instrument met verve gespeeld. Het sluitstuk van dit concert vormde de bekende sonate voor viool en piano in A gr. t. — de z.g. Kreutzer-Sonate — van Beethoven. Hier hebben de uitvoerenden werkelijk het beste gegeven wat zij hadden en al was het vooral voor den violist wel eens moeilijk — en zulks is geen wonder bij drie dergelijke zware composities — aan de grootsche vlucht, die dit monumentale werk, dat tòch vol speelsche melodie is, nam, recht te doen wedervaren, de vertolking heeft ons van begin tot eind in sterke mate weten te boeien. Theo van der Pas betoonde zich op deze uitvoering wederom een kamermuziekspeler van hooge klasse.

Den concertgevers gewerd van de zijde van het in grooten getale aanwezige publiek, dat zelfs het podium gedeeltelijk bezet had, een enthousiaste en alleszins verdiende applaushulde.

Pianomatinée Cor de Groot (*Diligentia*)

Des namiddags concerteerde eveneens ten overstaan van een stampvolle zaal de bekende pianist Cor de Groot. Naast werken van Beethoven en Chopin bestond het programma verder uit Spaansche composities. Wij hebben Cor de Groot zeer vaak gehoord en wachten nog altijd op het moment, waarop hij ons zal weten te ontroeren. Cor de Groot is een geweldig technicus, een enthousiast instrumentalist pur sang en toch schittert hij niet alleen met virtuoze brille, maar het hart blijft koud, cerebraal benaderd in plaats van met het hart, en zijn analyseerend spel in sommige passage's doet academisch aan. Zoo was het in de sonate op. 31 van Beethoven en zoo was het ook in de composities van Chopin, en waarom in diens Valse brillante in As ineens zulk een pianistische explosie?

Na de pauze Granados, kleurrijk en vol gloed, een zestal „Charmes" van Mompou, waarvan het charmante meer in de schoone, elegische betitelingen, dan in den compositorischen inhoud scheen te liggen en een viertal schetsen van Albéniz, eveneens brillant gespeeld. Een enkel technisch schaduwtje zij den pianist gaarne vergeven, aangezien dit wel het gevolg zal geweest zijn van de steeds sterker wordende werkelijke schaduwen op den vleugel.

Theo van der Pas (*Diligentia*)

Het volgende „Uur Muziek" bracht ons Theo van der Pas met werken van Beethoven, Voormolen en Chopin. De duister gestemde 32 Variaties in c kl. t. van het Bonner genie openden het programma. Op karakteristieke wijze wist de concertgever elk der variaties te belichten. Daarna volgden de „Tafereelen uit de lage landen" van Alex. Voormolen. Deze compositie van onzen stadgenoot bestaat uit typisch Nederlandsche klankschilderijtjes. Statig en fier klonk de „Gedenck-clanck aen Valerius", verdroomd en teer was „Delft in avondschemering". Bij het „Huishouden van Jan Steen" ging het echter mis. Theo van der Pas excuseerde zich bij het verbaasde auditorium en ging . . . de muziek halen. Deze mnemotechnische blamage behoort gelukkig tot de zeldzaamheden en is, gezien de ingewikkelde pianistische conceptie, mogelijk ook verklaarbaar, maar ja, het podium van Diligentia is nu eenmaal geen onderonsje! Tot besluit bracht de pianist Chopin's sonate in bes kl. t. — met den treurmarsch — ten gehoore. De treurmarsch zelf stempelde den vertolker tot een gevoelig klavierpoëet, maar de rest van deze sonate hoorden wij van Van der Pas wel eens gaver.

BOEKBESPREKING

Schatten der Schilderkunst: *Reproducties in kleurendruk naar werken uit Nederlandsche en Vlaamsche Musea en particuliere verzamelingen (uitg. Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam-Sloterdijk* 1944).

In bovengenoemde uitgave zijn thans wederom drie reeksen, elk bevattende acht reproducties in kleurendruk, verschenen. De vierde reeks is samengesteld uit acht afbeeldingen naar schilderijen uit het Rijksmuseum (o.a. de Madonna van Pier Francesco Fiorentino; Kippetjes voeren van Jacob Maris), de vijfde reeks naar schilderijen uit het Stedelijk Museum te Amsterdam (o.a. Oude Schans te Amsterdam van Willem Witsen; Haven te Rotterdam van Jongkind). De zesde reeks bevat afbeeldingen naar schilderijen uit het Gemeente Museum 's Gravenhage, uit het Mauritshuis en uit particulier bezit (o.a. De Oude geit van Jan Mankes; De Poort van Suze Robertson; De Lierman van Adriaen van Ostade).

De keuze der schilderijen valt te loven, zij getuigt van een breeden kijk op de kunsthistorie en van een gekultiveerd inzicht.

De uitgave in haar geheel komt stellig een oprecht woord van aanbeveling toe. De Wereldbibliotheek verricht hiermede een opvoedkundig werk, dat niet mag worden onderschat.

Een enkele opmerking zij mij toegestaan.

De keuze van de Madonna (1922) van Jan Toorop is niet gelukkig. Een belangrijker werk ware zonder bezwaar te vinden geweest. De reproductie naar de pastel van Cornelis Troost (De Bruiloft van Kloris en Roosje) is als kleurendruk niet geslaagd.

Dat deze kleine tekortkomingen opvallen is een bewijs, dat de publicatie op peil staat.

J. W. Peschar

Gerhard Lehmann: *Die deutsche Philosophie der Gegenwart (Alfred Kröner Verlag, Stuttgart).*

In het pas verschenen Mei-Juni-nummer van de Europaïsche Revue wijdt Max Bense een beschouwing aan het onderwerp „Philosophiekritik", waarin hij eenige principieele gedachten geeft over het philosophische denken, dat zich critisch met bepaalde philosophische systemen bezighoudt, over philosophie dus, die zich niet slechts constateerend, maar ook waardeerend (als waar of als onwaar namelijk) inlaat met de philosophische systemen èn met het philosophische systeemdenken zelf. Volgens Bense bestaat er slechts één canon voor de philosophie-critiek, en wel die van de logische analyse, zooals Heinrich Scholz en zijn Münstersche school die momenteel in Duitschland voorstaat; een dergelijke philosophie-criiek kan worden uitgeoefend op problemen, die b.v. kentheoretisch, ontologisch, ethisch enz. van aard zijn, maar zij heeft, zegt Bense, geen vat op de eigenlijke philosophische systematiek, het philosophische systeemdenken, d.w.z.: „die Koinzidenz aller philosophischen Sonderwissenschaften in einer „metaphysischen Konfiguration"." Aangezien nu de schrijver van het hier te bespreken boek philosophie-critiek brengt en eenerzijds den canon van de logistische analyse voor de philosophische problematiek niet aanvaardt, en anderzijds het systeemdenken volkomen ononderzocht laat, beteekent zijn critiek — alweer volgens Bense — „nicht mehr als eine systematische Voreingenommenheit, aber weder eine wissenschaftliche noch eine philosophische Angelegenheit". Daarmee vervalt dan een groot gedeelte van de waarde van het onderhavige boek, dat terug schijnt te vallen in de haast eindelooze rij van de vele geschiedenisboeken der philosophie, die men nog slechts ter hand neemt om er de feitelijke gegevens in op te zoeken, welke men nu eenmaal in de meest uitgebreide encyclopedie niet aantreft. Daarmee ook vervalt die uitnemende inleiding, die Lehmann zijn boek meegaf en die voor den opmerkzamen lezer (Max Bense blijkt dat helaas niet te zijn geweest) juist de rechtvaardiging of althans de verdediging inhoudt van de door den schrijver dezer nieuwste geschiedenis der hedendaagsche Duitsche philosophie uitgeoefende philosophie-critiek.

Is onze philosophische kennis-daad een realiseering van datgene, wat als „mogelijkheid" reeds voorhanden was, dus als het ware een belichting van iets, dat ook vóór die belichting reeds precies zoo aanwezig was als daarna? Of zijn niet, vraagt Lehmann, zelfs onze „mogelijkheden" nog pogingen, projecties en ontwerpen van zeer concrete nooden, en komt door hen niet tot uitdrukking, hoe wij zelf heden ten dage met het „leven" worstelen en in het reine trachten te komen en hoe wij zelf ons bestaan dragen, volhouden en verder voeren?

Dit moment van het concrete denken nu, dit centrum van kracht, waaruit het denken en dus ook de philosophie leeft, dit argument niet van het denken (want het is méér dan denken) maar van de *wil*, dit is het, wat Lehmann *motief* wenscht te noemen, en deze motieven zijn het, die in hun samenhang en samenhorigheid bepaalde philosophische systemen en tendenzen stempelen tot *hedendaagsche* philosophie, d.w.z. tot philosophie, die zich tot doel stelt het aangeven van den weg, die leidt uit den chaos, waarin de *huidige* mensch zich geplaatst ziet, philosophie, die een uitweg zoekt uit den *huidigen* nood, philosophie, die in het reine wil komen met de levensproblemen, die den *hedendaagschen* mensch drukken.

Wat Lehmann hier met „motief" aanduidt is niets anders dan dat, wat wij in eenige artikelen, in den loop van dit jaar in De Schouw verschenen, de „mythe" noemden, de mythe als wilsargument, de mythe „jenseits von Gut und Böse", maar ook „jenseits von Wahr und Falsch". Met gebruikmaking van den maatstaf, die ons in deze mythe is gegeven, kan nu inderdaad philosophie-critiek worden geoefend, kan worden afgewezen wat in zijn probleemstelling verouderd is of wat in zijn probleemoplossing onvoldoende is, en kan worden aanvaard, wat de huidige mensch behoeft en begrijpt als een antwoord op een vraag, die naar voren komt vanuit de benauwenis van den levensnood, waarin deze mensch verkeert. En dat mag dan naar het hierboven geciteerde woord van den criticus uit de Europaïsche Revue „nicht mehr als eine systematische Voreingenommenheit" zijn, maar men dient daarbij toch te bedenken, dat tegenover een dergelijk vooroordeel niets staat dan wederom een vooroordeel, zij het ook een vooroordeel, dat door het feit van zijn grootere verspreiding niet zoo spoedig als zoodanig wordt herkend. De bewering echter, dat het „weder eine wissenschaftliche noch eine philosophische Angelegenheit" is, wanneer men op grond van een bepaald motief of mythe — of welke terminologie men ook toepassen wil — bepaalde philosophische richtingen als niet meer actueel of niet ter zake doende afwijst, een dergelijke bewering heft zich zelf op, want de these van de z.g. objectieve wetenschap en de z.g. wetenschappelijke philosophie berust in laatste instantie zelf op een mythe, en wel op de Cartesiaansche, op de mythe van het verstand.

Lehmann volstaat er niet mee het „motief" en zijn functie in de hedendaagsche wijsbegeerte als zoodanig te herkennen en aan te wijzen, maar hij noemt ook de voor de huidige philosophie typische „motieftermen", d.w.z. de zuiver philologische kenteekenen, die in het oog vallen bij een vergelijkend onderzoek van philosophische geschriften. Umwelt, Mitwelt, Horizont, Situation, Abgeschiedenheit, Durchbruch, Krisis, Entscheidung, Agonie, Gebrochenheit, Distanz en vele andere noemt hij als dergelijke motieftermen; het zijn alle uitdrukkingen, die den philosophisch geïnteresseerden mensch van onzen tijd uit de z.g. existentie-philosophie bekend zijn.

Is het, wanneer men deze inleiding goed gelezen heeft, nog verwonderlijk, dat het beste deel uit Lehmann's boek — de inleiding uitgezonderd — dat gedeelte is, waarin de existentiephilosophie wordt behandeld? Zeker niet, want het is juist deze philosophische richting, die heeft begrepen dat de philosophische kennis ontspruit aan den hartstocht van den existeerenden mensch, die in zijn philosophie worstelt met al de problemen, die in zijn existentie liggen besloten. Maar het ware daarnaast toch ook gewenscht geweest er duidelijk op te wijzen, dat de existentiephilosophie in oorsprong en wezen crisis-philosophie is en dat het existentialisme (sit venia verbo) is, te blijven stilstaan bij het besef, dat in de existentie ook de oorsprong der wijsgeerige bezinning gezocht moet worden. Lehmann is o.i. voor deze wenschelijkheid niet geheel ontoegankelijk, want het dunkt ons meer dan toevallig — meer ook dan gefundeerd in een op zichzelf zinlooze chronologie —, dat het laatste hoofdstuk van het aan de „Aufbau" gewijde deel van zijn boek handelt over de „Politische Philosophie", zooals die door Rosenberg, Krieck, Baeumler en Heyse is ontwikkeld.

Alles bijeengenomen is intusschen deze geschiedenis van de Duitsche philosophie uit onzen tijd een boek geworden, dat zich niet slechts door omvang en gedegenheid van de werken van Hessen, Bense, von Aster e.a. gunstig onderscheidt, maar dat ook naar den inhoud naast een geschiedenis der philosophie in zekeren zin is geworden tot een philosophie der geschiedenis. En is dat niet de schoonste lof, dien men den schrijver kan toezwaaien?

A. B. Roels

Jhr Dr C. G. S. Sandberg: *Twintig jaren onder Krugers boeren in voor- en tegenspoed (uitg. De Amsterdamsche Keurkamer, Amsterdam).*

Hollands grootheid èn Hollands kleinheid zijn op welhaast klassieke wijze ineengevlochten in de tragedie van den Zuid-Afrikaanschen staat; Hollands kracht èn zwakheid hebben zich in den ondergang van de boerenrepubliek gemanifesteerd in een zoo zuiveren vorm, dat de verleiding groot is, te meenen, dat wie de tragiek van dezen neergang kent ook den Nederlandschen aard kent met zijn grootheid en met zijn gebreken, zooals die het lot van het land en van het volk gedurende de laatste eeuwen hebben bepaald. Want het is niet alleen

onjuist te meenen, dat het leven van den Nederlander in het nabije verleden slechts gekenmerkt werd door het gebrek aan nobilistischen stijl, en door „grootheid zonder kracht", maar het is even eenzijdig te zeggen, dat dit leven slechts werd beheerscht door een innerlijk-krachtigen en scheppenden geest en door een constructief-gerichten wil. Hollands kracht, zooals zij uit den stoeren en eenzelvigen boerenaard der Afrikaners spreekt, is onlosmakelijk verbonden aan Hollands kleinheid, zooals zij ons nu welhaast sinds eeuwen tegemoettreedt in die vlucht voor de werkelijkheid, dien afkeer van de reëele machtsverhoudingen, dien levensangst bijna, waardoor de neergang van onze jaren werd opgeroepen. In die versmelting van kracht en zwakheid ligt Hollands tragiek, in diezelfde twee-eenheid lag ook Zuid-Afrika's tragische lot opgesloten.

Nu behoeft het natuurlijk niet te verwonderen, dat een man als Dr Sandberg, die vanaf het najaar van 1888 tot aan den vrede van Vereeniging op den 31sten Mei van 1902 al zijn krachten in dienst der boerenrepubliek stelde, en sindsdien niet heeft opgehouden te appelleeren aan het Nederlandsche geweten in tallooze geschriften, waarvan het hier aan te kondigen boekwerk wel het uitgebreidste is, nu is het niet verwonderlijk, dat deze man meer er toe neigt een heldendicht over den Zuid-Afrikaanschen strijd te schrijven, dan een balans op te maken van de oorzaken, die tot het droeve einde hebben geleid. Dat is niet verwonderlijk en dat is evenmin te betreuren, want de lezer zelf, die niet de politieke wereld wil bereizen op het onwerkelijke stokpaardje der moraliteit, begrijpt heel goed, dat bij den ondergang der Zuid-Afrikaansche republiek de schuld niet aan één kant kan liggen, en dat de loop der geschiedenis en niet de normen van moraal en fatsoen oordeelen over de rechtvaardigheid — de noodzakelijkheid — van den ondergang van staten en van volkeren. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat men in de Zuid-Afrikaansche kwestie de sympathieën gelijkelijk over de beide partijen moet verdeelen. De sympathieën kunnen en moeten blijven, waar zij steeds geweest zijn; maar het inzicht moge langzaamaan baan breken, dat in de wereld der politieke verhoudingen nog geheel andere momenten worden aangetroffen, momenten die „jenseits von Gut und Böse" liggen, momenten waar het Nederlandsche volk nu werkelijk eens mee vertrouwd behoorde te geraken.

Zoo moet men Dr Sandberg dankbaar zijn, dat hij ons in zijn veelomvattend werk niet slechts een verdediging biedt van den Zuid-Afrikaanschen strijd, maar ook de gelegenheid geeft om aan een klassiek voorbeeld ons noodlot te leeren kennen en daarmee tevens de wegen, die men moet gaan om dit noodlot tegemoet te treden en te overwinnen.

A. B. Roels

Wolfgang Windelband: *Bismarck und die europäischen Grossmächte*, 1879—1885 (*uitg. Essener Verlagsanstalt, Essen*).

Men zegt weleens, gedreven door de onverwoestbare zucht tot rubriceering, dat de Franschen geboren diplomaten zijn, de Duitschers militairen (en dus beslist geen diplomaten). In de practijk ziet men echter dat de alles beheerschende, de politieke wereld vormende diplomaat van de 19de eeuw een Duitscher, Bismarck, is, terwijl anderzijds Napoleon juist het militaire genie van die zelfde eeuw genoemd mag worden.

En niet alleen de politieke wereld van de tweede helft der 19de eeuw heeft Bismarck zijn wil doen volgen, doch nu nog kan men den invloed van zijn besluiten en ideeën bespeuren en waart de figuur van dezen grooten diplomaat als een schim rond achter de alles ontbindende gebeurtenissen van dezen tijd.

Het is derhalve vanzelfsprekend dat ieder wetenschappelijk historisch werk dat over Bismarck zelf of zijn wereld handelt, de aandacht waard is van den politicus, die, door dezen tijd gegrepen, zich daarin, hetzij actief, hetzij beschouwend, terecht moet vinden.

Windelband heeft het plan tot het schrijven van deze verhandeling, die in 600 blz. op eenvoudige wijze uitgegeven is, onmiddellijk na den vorigen wereldoorlog opgevat en behandelt uitsluitend Bismarck's buitenlandsche politiek van het oogenblik af van het sluiten van het Duitsch-Oostenrijksche bondgenootschap in 1879 tot den voor Duitschland zoo nadeeligen val van het kabinet-Ferry in Frankrijk, waarmede in Maart 1885 een groote verandering in den algemeenen toestand in Europa ontstond.

Het bijzondere van het boek is echter dat Windelband niet alleen de acten-publicaties van het „Auswärtige Amt" over de jaren 1871 tot 1890 heeft doorgewerkt, doch ook toegang heeft gekregen tot de particuliere archieven van Dr von Rottenburg, den laatsten Chef van de Rijkskanselarij onder Bismarck, en tot het zgn. Friedrichsruher en Varziner archief, genoemd naar de woonplaatsen van Bismarck's beide zonen.

Tenslotte werd hem nog toegestaan om gebruik te maken van het politieke archief van het Departement van Buitenlandsche Zaken.

Zeer interessant en leerzaam voor ons is direct reeds het eerste hoofdstuk „Die Grundzüge von Bismarcks Aussenpolitik seit 1871". Bismarck's uitgangspunt wordt gekenmerkt door een antwoord aan den prins van Reuss: „Wir verfolgen keine Macht-, sondern eine Sicherheitspolitik". Deze veiligheidspolitiek maakte dat Bismarck in onze oogen zich meer tot de „staats"- dan tot de „volks"-gedachte liet leiden.

Wij die misschien te veel in staatsche verstarringsideeën leven of hebben geleefd, moeten echter niet vergeten dat anderzijds een volk zonder staat niet veel meer dan een vormelooze, krachtelooze massa genoemd moet worden: Das Verhängnis der Deutschen, durch das sie politisch so weit hinter glücklichere Völker zurückgeworfen worden waren, hatte in dem Verlust des starken Staates bestanden", „gerade weil er so klar vor Augen hatte, welches Unglück das Fehlen einer machtvollen staatlichen Organisation bedeutete, ist die Ausschliesslichkeit leicht zu verstehen, mit der er sich dem Staatsgedanken hingegeben hat".

Als onwetenschappelijk qualificeert Windelband voorts ook de veel geponeerde opvatting volgens welke Bismarck zijn rol van „eerlijke makelaar" speelde om Europa voor den ondergang te behoeden. Steeds en uitsluitend was in werkelijkheid Bismarck's politiek gericht op Duitschland; hij was echter in de gelukkige omstandigheid dat Duitschland's belang tevens het algemeene, Europeesche belang was en wanneer hij dan ook de grootste moeilijkheden zich op den hals haalt om Europa voor den vernietigenden oorlog te behoeden, dan doet hij zulks in de eerste plaats omdat Duitschland met Europa ook ten onder zou gaan; zijn uitspraak: „qui parle Europa a tort" laat zich in dezen zin verklaren.

Bijzonder belangwekkend moet ook het geheele deel IV over „Het gevaar van den breuk en het hernieuwde samengaan met Rusland" genoemd worden.

Summa summarum, voor dit boek, dat een wezenlijke bijdrage beteekent tot de kennis van Bismarck en zijn aera verdient de schrijver den dank van alle liefhebbers der diplomatieke geschiedenis.

Mr D. Moojen

Friedrich Wilhelm Hymmen: *Brieven aan een treurende vrouw. De zin van den soldatendood* (*uitg. Storm, Amsterdam*).

„Wer stolz stirbt, raubt dem Tod den Schrecken", leerde Kurt Eggers en in zijn soldatendood bewees hij de kracht van zijn uitspraak. Trotsch te zijn op den gevallene in het besef, dat de geschiedenis, wanneer zij zich tot ons wendt, slechts de allerbesten als offer aanvaardt, dat leert ons Friedrich Wilhelm Hymmen, zooals hij het leerde aan de treurende vrouw van een zijner gevallen kameraden. In dezen trots — bij den een tegenover den dood, bij den ander op den dood — hebben beide dichters, beide soldaten ook, elkander gevonden, hoezeer hun gedachten en gevoelens en hoezeer de klank van hun woord mogen verschillen. In dezen trots vinden allen elkaar, die in dezen bitteren oorlog hun dierbaren verloren, hun bloedverwanten, hun vrienden, hun bekende en hun onbekende kameraden.

Allen, die aan den strijd van onze dagen hun offer brachten, zullen door dit fijngevoelige boekje worden gesterkt om te dragen, wat niet gekeerd kan worden, om te blijven gelooven in het ideaal, waarvoor velen hun leven gaven, en om de plaats in te nemen van hen, die de dood tot zich nam. Bron van kracht te zijn voor hen, die blijven, dat is de zin van den soldatendood. Het woord, dat wie moedig leeft en dapper sterft, in den dood niet verloren kan gaan, vindt slechts zoo zijn vervulling.

A. Lammers

Ir C. B. van der Tak: *Stadsherstel* (*uitg. Hamer, Amsterdam*).

Een merkwaardige samenloop. Wereldbeschouwingen botsen. Wereldmachten bestrijden elkaar op leven en dood. Fronten van ongekende afmetingen. Nederland slagveld. Veldslagen, van een hevigheid zooals zij nauwelijks ooit op Europeesch gebied zijn geleverd, op Nederlandschen bodem. Dit beteekent onbeschrijflijk leed en enorme vernietiging, ook van kultuurgoed, dus ook van architectuurmonumenten. En vrijwel tegelijkertijd verschijnt het werkje „Stadsherstel" van den stadsarchitect van Amersfoort.

Jammer dat dit werkje nu pas verschijnt; het had zooveel eerder zullen verschijnen en zou dan veel meer opgang gemaakt hebben dan onder de huidige omstandigheden mogelijk is. Het verdient zoozeer een ruime bekendheid. Hier is geen kunsthistoricus aan het woord, maar een architect met een behoorlijke kennis van de architectuurhistorie en veel liefde voor de oude architectuurmonumenten. Een man, die als stadsarchitect van Amersfoort de gelegenheid had invloed uit te oefenen op de bouwwerkzaamheden in zijn stad, dus ook op het bouwen en verbouwen in de oude stadskern. Onder zijn leiding werden tal van monumenten gerestaureerd. Doch dat niet alleen; zijn bezielend voorgaan en ijveren deed ook bij anderen niet ter zake kundigen de lust ontstaan hun gehavend eigendom in oude glorie te herstellen. Men wilde er niet uitvallen, men wilde niet meer ten achter blijven.

Van dit alles verhaalt ons dit boekje. Meer met plaatjes dan met praatjes. Hoe aardig is hier het gehavende naast het herstelde afgebeeld. Hoe typeert de foto N°. 29 (niet N°. 26 zooals in de tekst staat) den schreeuwleelijk, die afgebroken zou moeten worden.

De foto's zijn uitstekend, de uitgave is keurig, eigenlijk te mooi om er een populair werkje van te maken. Een wat minder zwaar omslag zou de prijs waarschijnlijk lager en zoo het boekje meer algemeen bezit gemaakt hebben. En daar heeft het recht op.

Dr Ir G. A. C. Blok